

«Экономикалық шолу» шығарылымының мазмұны №2, 2006

№	Мақаланың атауы	Автор	Бөлімше	Көлемі, бет
Ақша-кредит саясатын дамыту				
1.	Инфляциялық қысымды болжау моделі (P-star модель)	Қоңырбаева Б.М.	ЗСД	6
Қаржы секторының жай-күйі және даму перспективалары				
2.	ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындарға қайтарылатын ақпаратты қалыптастыру – тұрақты, репрезентативтік іріктеуді қалыптастыру негізі	Керімхан Ж.	ЗСД	5
3.	Алматы қ. экономикасының нақты секторындағы кәсіпорындардың сыртқы экономикалық қызметін дамыту	Жексембаев Т.К.	Алматы қалалық филиалы	7
Экономика және қаржы нарығы: аймақтық аспектілер				
4.	Қазақстан Республикасы аймақтарының 2006 жылғы 1 тоқсандағы әлеуметтік-экономикалық дамуы (ҚРҰБ аумақтық филиалдарының есептері негізінде)	Сыдықова Қ.С.	ЗСД	10
5.	Астананың қолма-қол ақша айналымы	Сейфуллин М.Х.	Орталық филиал	3
Шет елдердің тәжірибесі				
6.	Дүниежүзілік банк. Қазақстан Республикасымен әріптестік стратегиясы	Күмісбеков К.Б.	Жамбыл филиалы	5
Заңнамаға түсіндірмелер				
7.	Валюталық реттеудің жаңа бағыт-бағдарлары	Гуменюк Т.Ю.	Орталық филиал	3
Проблемалар мен пайымдаулар				
8.	Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі филиалының имиджін нығайту – Батыс Қазақстан облысында БАҚ-пен жұмыс істеудің негізгі әдістері	Қалдыбеков Н.С.	Батыс Қазақстан филиалы	3
Аса маңызды оқиғалар мен мерейтойлар				
9.	Болашақ ұрпақтар қорына 5 жыл – ҚР Ұлттық қоры: қалыптасу және пайдалану ерекшелігі	Жұмабаева Г.И.	Қостанай филиалы	6
10.	Экономикалық шолудың жарнамалық үлгісі			2
Барлығы				48

АҚША-КРЕДИТ САЯСАТЫН ДАМУ

Инфляциялық қысымды болжау моделі (P-star модель)

Қоңырбаева Б. М.,

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі
Зерттеу және статистика департаментінің стратегия және талдау
басқармасы бастығының орынбасары

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі 2002 жылдан бастап инфляциялық таргеттеу қағидаттарына көшуге дайындықты бастағаны туралы жариялады. Инфляциялық таргеттеу қағидаттарына көшудің қажетті шарты - макроэкономикалық көрсеткіштерді, атап айтқанда, инфляцияны болжауға арналған сенімді құралдардың болуы. Әзірленіп, қазір пайдаланылып жатқан трансмиссиялық модельдермен қатар Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде балама модельдер әзірлену үстінде. Алдыңғы нөмірде Ходрик-Прескот сүзгісін пайдаланатын әлуетті ЖІӨ моделіне баламалы әлуетті ЖІӨ моделі жарияланды. Трансмиссиялық механизм моделінің құрамына кіретін инфляция моделіне балама модельдердің тағы бірі оқырмандардың назарына ұсынылып отырған инфляциялық қысымды болжау моделі болып табылады.

Орталық банктер (мысалы, АҚШ-та, көптеген еуропалық елдерде, атап айтқанда, Чехияда¹) пайдаланатын инфляциялық қысымды болжау құралдарының бірі «P*-инфляция моделі (P-star моделі)» деп аталатын модель болып табылады. P*-модельдің дәстүрлі инфляциялық қысым модельдерінің алдындағы басты артықшылығы оның шығарылым ауытқуын да, сол сияқты өтімділіктің олардың теңбе-тең мәндерінен ауытқуын да назарға алатындығында.

Ұсынылған тәсілдің басқа бір артықшылығы теориялық негізінде және салыстырмалы түрде қарапайымдылығында. Модель монетарлық саясаттың ақша ұсынысы жөніндегі шоғырландырылған әсері міндетті түрде баға деңгейінде көрініс беретінін көрсетеді. Яғни, экономика өзінің мүмкіндіктерін толық пайдаланбаған жағдайда, ақша ұсынысының өсуі бағаға және болашақ инфляцияға әсер ететін болады.

P-star инфляция моделі ақшаның сандық теориясына негізделген және оның мәні ұзақ мерзімді баға деңгейін ағымдағы ақша ұсынысымен, әлуетті шығарылымымен және ақша айналысының теңбе-тең ставкасымен айқындалатын айнымалы ретінде сәйкестендіру болып табылады. Инфляцияның қысқа мерзімді өзгерістерін бағалау актуальды баға деңгейі P мен теңбе-тең деңгейі P* арасындағы айырма (баға «gar»-і)² арқылы есептеледі.

Баға «gar»-і сандық теңдеуді және ұзақ мерзімді теңбе-тең баға деңгейінің теңдеуін құрастыру арқылы құрылады:

$$P = MV / Y \quad , \quad (1)$$

¹ Jan Frait, Lubos Komarek, Lumir Kulhanek. P- P-star -Model based analysis of inflation dynamics in the Czech Republic

² Жалпы, «gar» терминімен қандай да бір көрсеткіштің өзінің теңбе-тең деңгейінен ауытқуын белгілеу қабылданған. Сондықтан, бұдан әрі қысқа айту үшін, осы көрсеткіштердің өздерінің теңбе-тең деңгейлерінен ауытқуларын меззей отырып, біз ЖІӨ «gar»-і (немесе ЖІӨ ауытқуы), өтімділік «gar»-і (немесе өтімділік ауытқуы) және т. б. туралы айтатын боламыз.

$$P^* = MV^* / Y^* \quad , \quad (2)$$

мұнда P және P^* - актуальды және теңбе-тең баға деңгейі,
 M - ақша массасы,
 V және V^* - ақша айналысының өзекті және теңбе-тең жылдамдықтары,
 Y және Y^* - өзекті және теңбе-тең шығарылымдары.

(1) мен (2) бірігіп, мынадай қатынасты береді:

$$GAP = P/P^* = Y/Y^* * V/V^* \quad (3)$$

немесе логарифмдік нысанда:

$$gap \equiv p^* - p = (y - y^*) + (v^* - v) \quad , \quad (4)$$

мұнда p^* , p , y^* , y , v^* , v , gap -пен тиісінше P^* , P , Y^* , Y , V^* , V және GAP логарифмдері белгіленген.

Сонымен, $p - p^*$ баға « gap »-і шығарылымның оның $y - y^*$ әлуетті мәнінен асып кеткен сомасы және ақша айналысы жылдамдығының оның $v^* - v$ теңбе-тең мәнінен ауытқуы болып табылады.

(4) теңдеу іскерлік белсенділіктің қарқындылығын, яғни экономиканың өнімділік қабілетін пайдалану деңгейін баға деңгейінің өзгерісімен байланыстырады. Бұл ретте экономиканың өнімділік қабілетінің ұзақ мерзімді теңбе-теңдіктен асып кетуі іскерлік белсенділік деп түсіндіріледі. Бұлай болмаған жағдайда іскерлік белсенділіктің төмендегені жөнінде сөз болады.

Егер жоғары іскерлік белсенділік ($y - y^* > 0$) ақша айналысы жылдамдығының өзінің ұзақ мерзімді теңбе-теңдігінен төмен ($v - v^* < 0$) болуына әкеліп соғатын жоғары ақша сұранысымен қабат келсе, онда бағаның деңгейі оның теңбе-тең деңгейінен жоғары болады ($p > p^*$).

Егер төмен іскерлік белсенділік ($y - y^* < 0$) ақша айналысы жылдамдығының өзінің ұзақ мерзімді теңбе-теңдігінен асып кетуіне ($v - v^* > 0$) әкеліп соғатын төмен ақша сұранысымен қатар жүрсе, онда бағаның деңгейі оның теңбе-тең деңгейінен төмен болады ($p < p^*$).

Жоғарыда атап көрсетілген екі жағдайда да инфляциялық қысым факторы инфляцияны теңбе-теңдік нүктесіне итереді, бірінші жағдайда бұл қозғалыс жоғары қарай, ал екінші жағдайда төмен қарай бағытталады. Барлық басқа жағдайларда ағымдағы инфляцияның теңбе-тең деңгейге қарағандағы деңгейі шығарылым ауытқуы $y - y^*$ мен ақша айналысы жылдамдығының оның теңбе-тең мәнінен ауытқуы ($v - v^*$) арасындағы қатынаспен айқындалатын болады. Осы жағдайлардың кез келгенінде шығарылым ауытқуын $y - y^*$ және айналыс жылдамдығының ауытқуларын ($v - v^*$) инфляциялық қысым факторлары деп қарастыруға болады.

Jan Frait, Lubos Komarek, Lumir Kulhanek³ еңбегінде инфляцияның алдыңғы мәні теңбе-тең болды деп болжанған жағдайда, t кезеңіндегі инфляция π_t алдыңғы кезең ішіндегі баға ауытқуының gap_{t-1} және алдыңғы кезең инфляциясының π_{t-1} функциясы болып табылатын теңдеу құрылады:

$$\pi_t = \pi_{t-1} + F(gap_{t-1}) \equiv \pi_{t-1} + F((p^*_{t-1} - p_{t-1})) \equiv \pi_{t-1} + F((y - y^*)_t + (v^* - v)_t) \quad (5)$$

Бұдан әрі осы еңбекте Чехия үшін мынадай P-star эконометриялық моделі құрылады:

$$\pi_t = a((y - y^*)_t + (v^* - v)_t) + b \pi_{t-1} + c,$$

³ P- P-star -Model based analysis of inflation dynamics in the Czech Republic

мұнда бірінші мүше нақты шығарылым мен ақша айналысы жылдамдығының олардың тұрақты мәндерінен жиынтық ауытқуы. Яғни, авторлар P-star модельде ($y-y^*$) және (v^*-v) ауытқулары инфляцияға бірдей ықпал етеді деп болжайды.

Біз бұл ауытқулардың салмақтары да әр түрлі болуы мүмкін деп есептейміз. Бұл ($y-y^*$) және (v^*-v) регрессиялық теңдеуге сома түрінде емес, дербес мүшелер болып кіруге тиіс екенін білдіреді. Яғни, біз регрессияны теңдеу түрінде іздейміз:

$$\pi_t = a_1 (y_{t-1} - y_{t-1}^*) + a_2 (v_{t-1}^* - v_{t-1}) + b\pi_{t-1} + c.$$

Алынған регрессиялық теңдеудің сипаттамалары 1-кестеде көрсетілген.

Теңдеуге екі dummy – 1998 және 1999 жылдардағы инфляцияның естен тандырған мәндері кірмеген, ресей дағдарысының және СПОК режимін ендірудің ықпалын көрсететін айнымалылар қосылған.

Бұдан басқа, GDPGAP нақты ЖІӨ және HP-филтрі арқылы бағаланған әлуетті ЖІӨ арасындағы айырма ретінде (1-сурет), ал VELOC_SM_HP ақша айналысының әлуетті жылдамдығы мен HP-филтрі арқылы бағаланған ақша айналысының нақты жылдамдығы арасындағы айырма ретінде есептеп шығарылады (2-сурет).

1-кесте.

Dependent Variable: INFSA

Method: Least Squares

Date: 04/07/06 Time: 17:58

Sample (adjusted): 1997Q1 2005Q4

Included observations: 36 after adjustments

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
GDPGAP(-4)	0.004719	0.001680	2.809021	0.0087
VELOC_GAP	-2.112111	1.134078	-1.862403	0.0724
INFSA(-1)	0.230374	0.077638	2.967272	0.0059
DUMMY98Q2_99Q3	-2.721504	0.532106	-5.114589	0.0000
DUMMY1999Q2	9.981090	1.218543	8.191005	0.0000
C	1.798628	0.259761	6.924167	0.0000
R-squared	0.850425	Mean dependent var		2.024072
Adjusted R-squared	0.825496	S.D. dependent var		1.921225
S.E. of regression	0.802566	Akaike info criterion		2.549006
Sum squared resid	19.32336	Schwarz criterion		2.812926
Log likelihood	-39.88211	F-statistic		34.11375
Durbin-Watson stat	2.425530	Prob(F-statistic)		0.000000

Экзогендік айнымалылар бір ғана жағдайды қоспағанда, мультиколлинеарлықты көрсетпейді, бұл жағдай: VELOC_GAP(-1) және DUMMY-айнымалылар арасындағы мультиколлинеарлық (корреляция коэффициенті 0,67).

Статистикалық тестілер автокорреляцияның, сериялық корреляцияның және гетероскедастиялықтың бар екендігін көрсетпейді. Регрессия коэффициенттерінің кейбір тұрақсыздығы бар, бұл модельдің болжамдық қасиеттерін төмендетеді.

3-суретте инфляцияның нақты және бағаланған, сондай-ақ теңдеудің қалдық мүшесінің графиктері келтірілген.

Болжанатын кезеңге болжамдық есептеулер жүргізу мүмкін болу үшін жасалуға тиіс экзогендік айнымалылардың болжамдары нәтижелерді болашақ кезеңдерге экстраполяциялауға мүмкіндік беретін EVIEWS маусымдық деңгейлестіру рәсімін пайдалану арқылы жасалған.

1996 жылдың 1-тоқсанынан бастап қоса алғанда 2008 жылдың 4-тоқсанына дейінгі кезеңдегі нақты инфляция, трансмиссиялық модель бойынша инфляция, P-Star модель бойынша инфляциялық қысымның болжамы, Ходрик-Прескот фильтри бойынша үрдіс (тиісінше, inf , $infsa_0$, $infsa_1$ және $infsa_{hp}$) 4-суретте келтірілген. Көрнекірек болу үшін, 5-суретте 2001-2008 жылдар аралығындағы кезеңге арналған инфляцияның трансмиссиялық модель бойынша және инфляция қысымының P-Star моделі бойынша болжамдары, сондай-ақ инфляцияның, 2006-2008 жылдарға арналған ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарындағы деректердің болжамы (тиісінше, «ағымдағы», $infsa_{pstar}$ және «жоғ.АКС») бөліп көрсетілген.

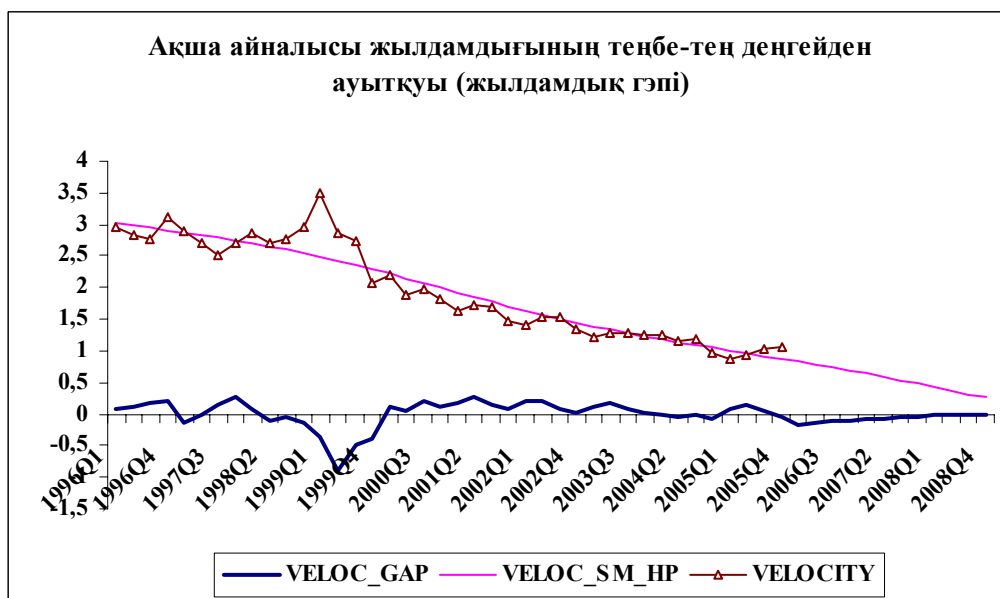
Бұл суреттерде P-Star моделі бойынша есептелген инфляциялық қысымның болжамы трансмиссиялық модель бойынша жасалған инфляция болжамынан жоғары жатқаны көрініп тұр. Бұл фактінің мынадай экономикалық негіздемесі бар. Трансмиссиялық модель бойынша болжам ақша-кредит саясатының реттеуші ықпалын ескерсе, инфляциялық қысымның болжамы Ұлттық Банктің тарапынан қандай да бір ықпалсыз инфляцияның әлуетті өсуін көрсететіндіктен, ақша-кредит саясатының ықпалын ескеретін инфляция болжамына қарағанда жоғары болып шығады.

Ұсынылып отырған P-Star моделі Қазақстанның трансмиссиялық механизмінің моделіне кіре алады. Ол есептейтін инфляциялық қысымның көрсеткіші инфляция қалыптасуының қосымша факторын құрайтын болады.

1-сурет

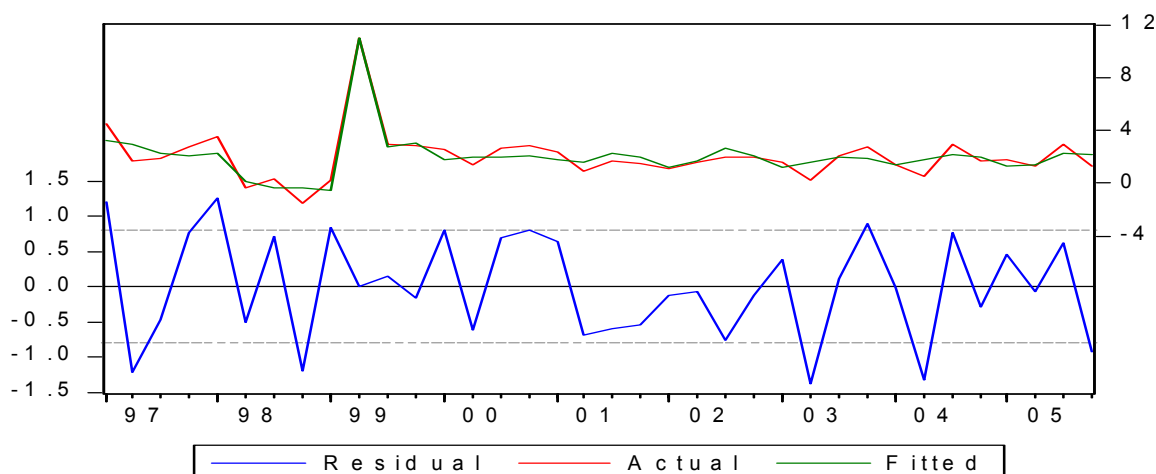

2-сурет

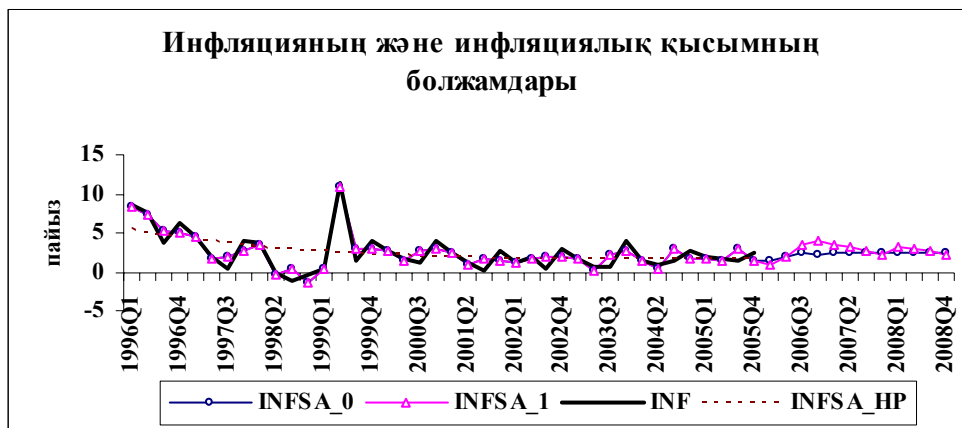

3-сурет.

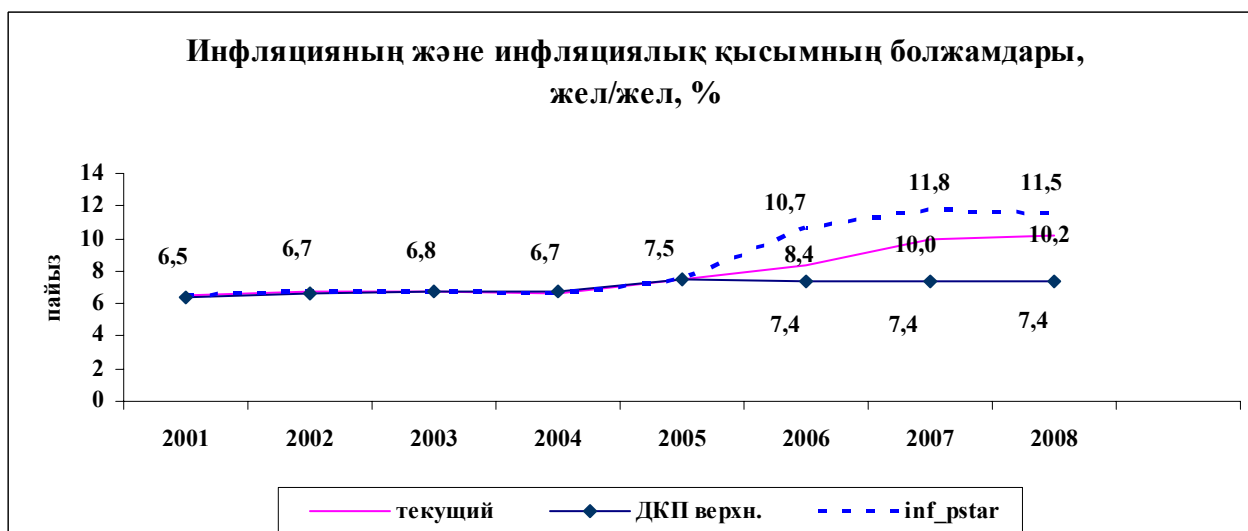
Инфляцияның бағаланған, нақты мәндері және қалдықтар

4-сурет

5-сурет

Текущий – ағымдағы
 ДКП верхн. – жоғ.АКС

ҚАРЖЫ СЕКТОРЫНЫҢ ЖАЙ-КҮЙІ ЖӘНЕ ДАМУ ПЕРСПЕКТИВАЛАРЫ

ҚРҰБ мониторингіне қатысушы кәсіпорындарға қайтарылатын ақпаратты қалыптастыру – тұрақты, репрезентативтік іріктеуді қалыптастыру негізі

Керімхан Ж.,

Зерттеу және статистика департаменті кәсіпорындар мониторингі бөлімінің жетекші маманы-экономисі

Осы мақала Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің кәсіпорындар мониторингі жүйесінің маңызды бөліктерінің бірі – кәсіпорындарға жіберілетін тоқсан сайын жүргізілетін пікіртерімдер нәтижесі жөніндегі ақпаратқа (қайтарылатын ақпарат) арналған: осы ақпараттың құрамы және мазмұны қарастырылды, оның «талдама алу» көрсетілді және ұсыну нысандары сипатталды.

Ұлттық Банктің мониторинг жүйесінде кәсіпорындармен кері байланыс бар: кәсіпорындардың мониторингке тұрақты қатысуын мотивациялау мақсатында ҚРҰБ филиалдары әрбір қатысушыға жүргізген пікіртерім нәтижелері жөнінде тоқсан сайын ақпарат жібереді. Осындай мотивация жасаудың маңыздылығы кәсіпорындардың мониторингке қатысу еріктілігіне (құрылатын мониторинг жүйесінің маңызды қағидаттарының біріне) және тұрақты іріктеуді қалыптастыру қажеттілігіне, мониторинг нәтижелері бойынша қалыптастырылатын бірқатар деректер мен талдау ақпаратының сапасын қамтамасыз етуге байланысты.

Сондықтан кәсіпорындарға қайтарылатын ақпарат кәсіпорындардың мүддесіне сай келетін деректерді көрсетуі тиіс, яғни оларға барынша пайдалы болуы тиіс. Қайтарылатын ақпаратты қалыптастыруға қойылатын осындай талаптар оны жетілдіруге үнемі назар аудару қажеттілігін алдын ала айқындайды, бұл бірінші кезекте мониторинг барысында кәсіпорындармен талдау жұмысының тәжірибесін жинақтауға қатысты.

Тұтастай алғанда қайтарылатын ақпаратты дайындау методологиясы осы ақпарат менеджменттің мынадай міндеттерін кәсіпорындардың шешуіне себепші болады деген болжамға негізделген:

- салада өзінің ағымдағы және күтілетін бәсекелестік ұстанымын неғұрлым дәл анықтау;
- іскерлік белсенділік ауытқыған кезде шығындарды, бағаларды басқару жөнінде уақтылы шаралар қабылдау;
- кәсіпорын капиталының тұрақты өсуіне бағытталған неғұрлым ұтымды қаржылық және инвестициялық саясатты іріктеу.

Қазіргі уақытта кәсіпорындар жіберетін қайтарылатын ақпарат пакетіне тиісінше көрсеткіштердің екі тобы бар екі нысан кіреді:

- кәсіпорынның салалық салыстыру түріндегі динамикада берілген негізгі қаржылық көрсеткіштері;
- бірінші кезекте өнімге сұраныс пен баға индикаторларын қоса алғанда саладағы экономикалық конъюнктура өзгерісінің сапалық көрсеткіштері (әдетте, атап айтқанда осы көрсеткіштердің өзгерісі, кәсіпорынның қалыптасқан бәсекелестік жағдайына әсер етеді және ол өнімнің қандай көлемін сату ықтималдығына тікелей әсер етеді).

Осы нысандардың сипаттамасын келтіреміз.

«Кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру» нысанында динамикада арнайы түрде мониторингке қатысушы жеке кәсіпорын бойынша негізгі қаржылық көрсеткіштер, сондай-ақ мониторингке қатысушы кәсіпорындардың тиісті салалар бойынша орташа салалық деңгейлері және квартильдік бөлу берілген.

Төменде өндіруші өнеркәсіп саласы бойынша «Ақсай» АҚ4 кәсіпорнының негізгі қаржылық көрсеткіштерінің салалық салыстыру нысаны келтірілген.

Кәсіпорнының негізгі қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру
000038975460 «Өндіруші өнеркәсіп» саласы бойынша «Ақсай» АҚ

1-кесте.

Кәсіпорынның коды және атауы:	000038975460 "XXXXXX" АҚ	Тұтастай алғанда сала бойынша өнімді өткізуден кіріс (млн. тг)	595550.2
Сала:	Өндіруші өнеркәсіп	оның ішінде мониторингке қатысушылар бойынша	311420.3

Көрсеткіштің атауы Квартильдер және көрсеткіштің орташа салалық деңгейі	2005 жылғы 4 тоқсан		2006 жылғы 1 тоқсан	
	факт		факт	

1. Өтелу коэффициенті (мерзімді міндеттемелердің 1 теңгеге айналым қаражаты), ол әрі ағымдағы өтімділік коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		1,52				1,19		
	1,36	1,83	4,87			0,99	1,50	4,63
		2,93					3,73	

2. Жалпы төлем жасауға қабілеттілік коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		2,72				2,71		
	1,71	2,51	3,59			1,58	2,30	3,59
		6,66					3,25	

3. Өзін-өзі қаржыландыру деңгейі

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		0,63				0,63		
	0,40	0,60	0,70			0,37	0,57	0,72
		0,49					0,48	

4. Меншікті және заемдық қаражаттың арақатынас коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		1,72				1,71		
	0,71	1,51	2,59			0,58	1,30	2,59
		5,66					2,25	

5. Активтердің айналымдылық коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		0,20				0,23		
	0,14	0,20	0,33			0,11	0,18	0,27
		0,23					0,19	

6. Айналым құралдарының айналымдылық коэффициенті

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		0,58				1,06		
	0,41	0,54	0,71			0,31	0,53	0,85
		0,63					0,81	

7. Меншікті капиталдың рентабельділігі

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

		0,21				0,30		
	0,17	0,25	0,38			0,12	0,27	0,32
		0,23					0,23	

⁴ Кәсіпорын атауы шартты түрде алынды

8. Сату рентабельділігі

Кәсіпорындағы мәні

25% - 50% - 75%

Сала бойынша орташа мәні

	0,68	
0,60	0,73	0,85
	0,67	

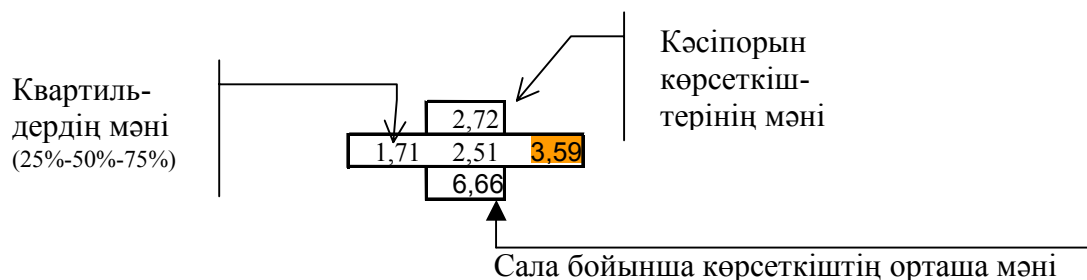
	0,83	
0,50	0,64	0,83
	0,64	

Квартильдер (25% - 50% - 75%) алу үшін берілген сала бойынша іріктелген барлық кәсіпорындар көрсеткіштің мәніне сүйене отырып, көрсеткіштің ең төменгі мәнінен ең жоғары мәніне сараланады. Одан кейін саланың сараланған кәсіпорындарының жиынтығы тепе-тең төрт бөлікке бөлінеді. Бірінші квартиль көрсеткіштерінің неғұрлым төмен мәні бар кәсіпорындардың 25% алады және тиісінше, бірінші квартильдің мәніне қарағанда олардың көрсеткіштерінің мәні төмен.

Екінші квартиль кәсіпорындардың 50% мәні бар көрсеткіштің мәнін көрсетеді. Үшінші квартиль кәсіпорындардың 75%-да бар көрсеткіш мәнінен аз көрсеткіштің мәнін көрсетеді.

«Жалпы төлем қабілеттілігі» коэффициентін мысалға алып, квартильдерді пайдалана отырып кәсіпорынның қаржылық көрсеткішін талдау техникасын көрсетеміз (2005 жылғы 4 тоқсан бойынша):

1-сурет.

- Осы кәсіпорынның «жалпы төлем қабілеттілігі коэффициенті» көрсеткіші 2,72 тең.
- Өндіруші кәсіпорындардың 25%-ның 1,71 төмен жалпы төлем қабілеттілігі коэффициенті бар.
- Өндіруші кәсіпорындардың 50%-ның 2,51 төмен жалпы төлем қабілеттілігі коэффициенті бар.
- Өндіруші кәсіпорындардың 75%-ның 3,59 төмен жалпы төлем қабілеттілігі коэффициенті бар.
- Сала бойынша орташа мән 6,66.

1-суретте 3 квартиль боялған, бұл осы кәсіпорынның 2,51 жоғары және 3,59 төмен жалпы төлем қабілеттілігі көрсеткішінің мәні бар кәсіпорындардың 25% кіретінін білдіреді.

Квартильдердің мәнін және көрсеткіштің орташа мәнін салыстыру ұсынылады. Орташа мәнің екінші квартильдің мәнінен едәуір ауытқуы кәсіпорындар арасында көрсеткіш мәнінің біршама дифференциациясы бар екені растайды. Егер көрсеткіштің орташа мәні үшінші квартильдің мәнінен көп (осы мысалдағыдай) немесе, тиісінше, бірінші квартильдің мәнінен аз болса, ерекше күшті дифференциация байқалады.

«Саладағы экономикалық конъюктураның өзгерісі» нысаны саладағы сұраныстың, бағалардың, шығындардың, еңбек өнімділігінің, меншікті капиталдың өзгерісін көрсетеді.

Саланың негізгі үрдістері дайын өнімге сұраныстың, дайын өнім бағасының, шикізат және материалдар бағасының өзгеруімен, сондай-ақ сатудан түскен кіріс бойынша еңбек өнімділігі, өндірілген өнім көлемі бойынша еңбек өнімділігі, сатудан

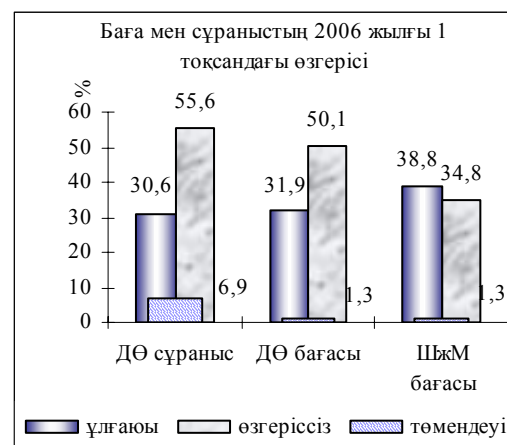
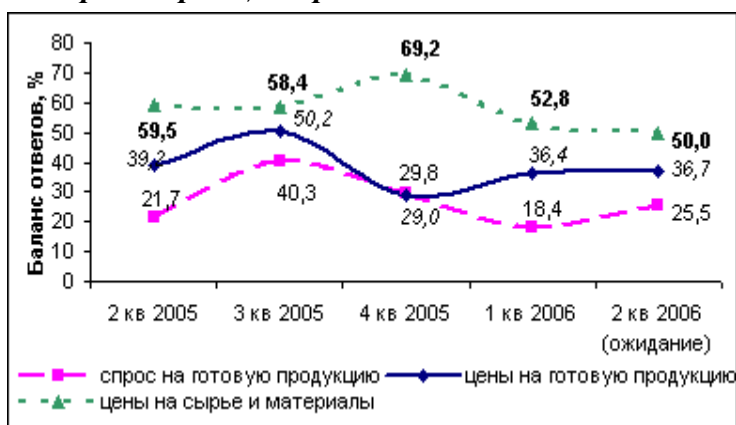
түскен кірістегі өзіндік құн үлесі және т.с. сияқты салыстырмалы көрсеткіштердің өзгеруімен көрінеді.

Осы нысан, тұтастай алғанда кәсіпорынды саланың іскерлік белсенділігі ауытқыған кезде шығындары, бағаларды басқару жөнінде уақтылы шаралар қабылдау үшін неғұрлым толық ақпаратпен қамтамасыз ете отырып «кәсіпорынның негізгі қаржылық көрсеткіштерін салалық салыстыру» нысанын толықтырады.

Саладағы экономикалық конъюнктураның өзгерісі

Сала: Өңдеуші өнеркәсіп

- Сала бойынша сұраныстың және дайын өнім бағасының, шикізаттың және материалдардың өзгерісі

Баланс ответов – Жауаптар балансы

Спрос на готовую продукцию – дайын өнімге сұраныс

Цены на готовую продукцию – дайын өнімнің бағасы

Цены на сырье и материалы – шикізат пен материалдардың бағасы

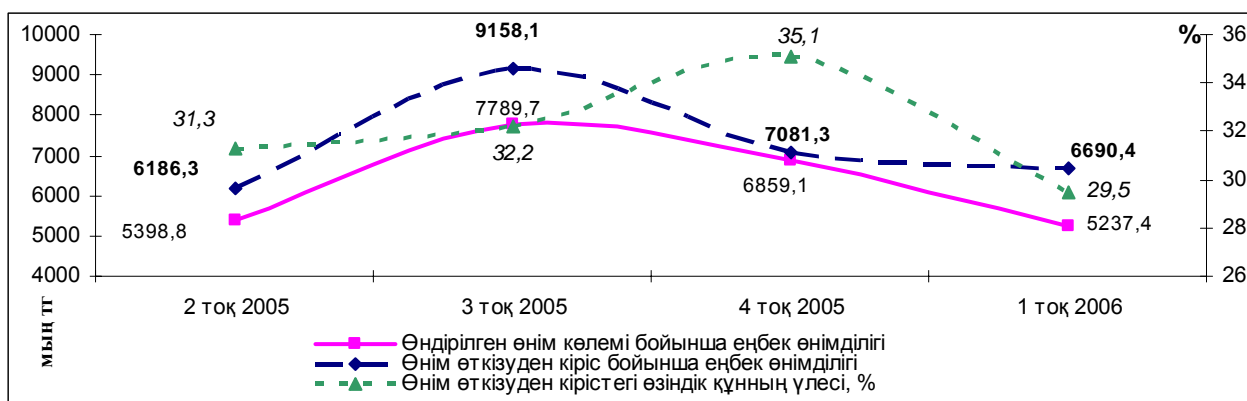
Кәсіпорындардың жауаптары балансының мәндері «ұлғайды» түріндегі жауаптардың үлесі және «азайды» түріндегі жауаптардың үлесі арасындағы айырма ретінде нақты жауаптар («ұлғайды», «өзгеріссіз», «азайды» түріндегі) сомасына пайызбен есептеледі. Мысалы: $25,5 = (30,6 - 6,9) / (30,6 + 55,6 + 6,9) * 100$.

Дайын өнімге сұраныс. Өндіруші өнеркәсіпте 2006 жылғы 1 тоқсанда 2005 жылғы 4 тоқсанмен салыстырғанда саладағы дайын өнімге сұранысты сипаттайтын кәсіпорындардың жауаптары балансының төмендеуі (18,4%) байқалды. Ағымдағы жылдың 2 тоқсанында өндірілетін өнімге сұраныстың шамалы ұлғаюы (25,5%) күтіледі.

Дайын өнімнің бағасы. 2006 жылғы 1 тоқсанда сату бағасы бағаның өсуін көрсеткен кәсіпорындар санының ұлғаюы есебінен едәуір өсті. Нәтижесінде жауаптар балансы 36,4% дейін ұлғайды (2005 жылғы 4 тоқсанда 29,8% құрады). 2006 жылғы 2 тоқсанда кәсіпорындар дайын өнімнің сату бағасының одан әрі өсуін (36,7%) күтеді.

Шикізат пен материалдардың бағасы. Шикізат пен материалдардың бағасын сипаттайтын қисық сызық басқаларынан жоғары тұр – бұл бағаның өсуін көрсеткен кәсіпорындардың үлесі бағаның төмендеуін көрсеткен кәсіпорындардың үлесіне қарағанда әжептәуір көп екенін білдіреді. 2006 жылғы 1 тоқсанда бағаның өсуін көрсеткен кәсіпорындардың саны азайды: жауаптар балансы 52,8% құрады (2005 жылғы 4 тоқсанда 69,2% құрады). 2005 жылғы 2 тоқсанда бағаның одан әрі төмендеуі (50,0%) күтіледі.

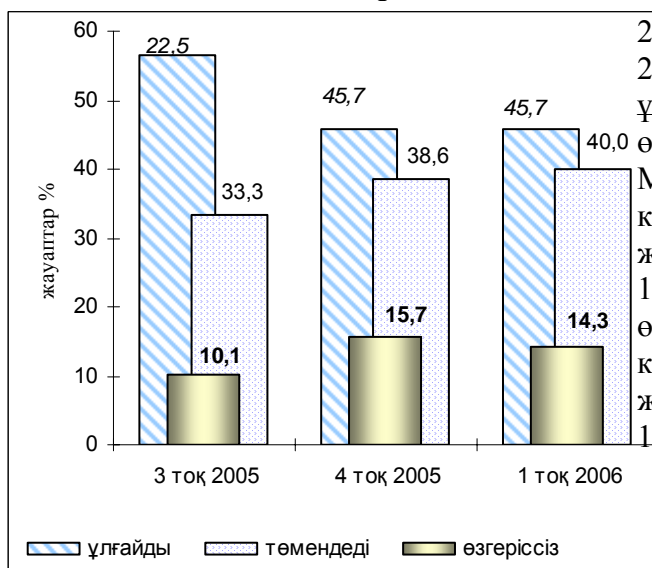
- Шығындардың және еңбек өнімділігінің өзгерісі

Өнімді өткізуден кірістегі өзіндік құнның үлесі. 2006 жылғы 1 тоқсанда сала бойынша өнімді өткізуден кірістегі өткізілген өнімнің өзіндік құнының үлесі біршама төмендеді (2005 жылғы 4 тоқсандағы 35,1%-дан 2006 жылғы 1 тоқсандағы 29,5%-ға дейін).

Еңбек өнімділігі. 2006 жылғы 1 тоқсанда 2005 жылғы 4 тоқсанмен салыстырғанда еңбек өнімділігі өнім сатудан кіріс бойынша және сол сияқты өндірілген өнім көлемі бойынша төмендеді және тиісінше 6690,4 мың теңге және 5237,4 мың теңге болды.

- Меншікті капитал өзгерісі

2006 жылғы 1 тоқсанда меншікті капиталы 2005 жылғы 4 тоқсанмен салыстырғанда ұлғайған кәсіпорындардың өндіруші өнеркәсіптегі үлесі өзгерген жоқ (45,7%). Меншікті капиталы төмендеген кәсіпорындардың үлесі ұлғайды (2005 жылғы 4 тоқсандағы 38,6%-дан 2006 жылғы 1 тоқсандағы 40,0%-ға дейін). Тиісінше өзінің меншікті капиталын өзгертпеген кәсіпорындардың үлесі төмендеді (2005 жылғы 4 тоқсандағы 15,7%-дан 2006 жылғы 1 тоқсандағы 14,3%-ға дейін).

Қорытындылай келгенде кәсіпорындарға қайтарылатын ақпаратты одан әрі жетілдіру Ұлттық Банктің филиалдары мамандарының жеке жұмысына байланысты екенін атап өткен жөн, оның барысында жіберілетін ақпаратқа кіретін көрсеткіштердің әрбір кәсіпорын үшін оңтайлы құрамы және оны ұсынуды нақты бөлу (республика бойынша, аймақ бойынша, бірнеше аймақ бойынша, сондай-ақ салалар, шағын салалар бойынша және т.с.) нақтыланатын болады.

Көп еңбек жұмсауды қажет ететін жұмысты азайту және оны дайындауды жеделдету мақсатында жіберілетін ақпаратты автоматтандыру дәрежесін арттыруға ерекше назар аударылатын болады.

АЛМАТЫ ҚАЛАСЫ ЭКОНОМИКАСЫНЫҢ НАҚТЫ СЕКТОРЫ
КӘСІПОРЫНДАРЫНЫҢ СЫРТҚЫ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ҚЫЗМЕТІН ДАМУ

Ромашикина С.А.,

ҚР ҰБ АҚФ төлем балансының статистикасы бөлімінің бас маманы-экономисі
Байжасарова А.С.,

ҚР ҰБ АҚФ төлем балансының статистикасы бөлімінің бас маманы-экономисі
Котов М.С.,

ҚР ҰБ АҚФ төлем балансының статистикасы бөлімінің жетекші маманы-экономисі

Қазақстан Республикасының төлем балансын қалыптастыру үшін Алматы қаласы кәсіпорындарының сыртқы экономикалық қызметі туралы есептілікті жинауды жүзеге асыра отырып, Қазақстан Республикасының Ұлттық банкі Алматы қалалық филиалының жекелеген көрсеткіштердің динамикасын талдауға мүмкіндігі бар.

1. Капитал қозғалысына байланысты операцияларды тіркеу тетігі біздің кәсіпорындарымыздың шетелдік әріптестермен тікелей шарттар бойынша халықаралық байланыстарының дамуын сипаттауға, бұл қарым-қатынастарды елдерге қатысты көрсетуге мүмкіндік береді.

2005 жылы «Ұлттық Банк» ММ Алматы қалалық филиалы резидент еместердің 3,3 млрд. долл. астам сомаға капитал қозғалысына байланысты валюталық операциялар бойынша экспорттық-импорттық мәмілелерінің 759 (қайта тіркеуден өткен келісімдерді қоспағанда) кредиттік келісімдері мен кредиттеу шарттарын тіркеді. Тіркеумен қамтылған сыртқы міндеттемелердің ең көп бөлігі - 3,2 млрд. долл. (96,43%) қаржылық емес ұйымдардың үлесіне тиеді. Жалпы сомасы 1,4 млрд. долл. астам болатын ең көп сома «Қазақстан-Қытай Құбыры» ЖШС, «КАР-ТЕЛ» ЖШС, «Қазатомпром ҰАК» АҚ, «Монтажспецстрой» компаниясы» АҚ, «Интерфарма-К» АҚ, «Эмити Интернешнл» ЖШС, «Орифлейм» ЖШС, «Ақтас-1» ЖШС, «Viva Pharm» ЖШС, «Заңғар Инвест Групп» АҚ арқылы тартылды. Алынған қаражат мұнай құбырының құрылысын қаржыландыруға, телекоммуникациялық жабдықтар сатып алуға және жетілдіруге, айналым құралдарын толықтыруға, құрылыс және механикалық құрастыру жұмыстарын жүргізуге, дәрі-дәрмек, косметикалық тауарлар сатып алуға, кен орындарын геологиялық барлауға, айналым құралдарын толықтыруға бағытталады. Шетелдік капиталдың әкелінуі қала кәсіпорындарының негізгі қорларын жинақтауға үлес қосатынын оңды деп атап өткен жөн.

Кредиттік келісімдердің оларды тарту мерзімдері бойынша саралау көрсеткіштерінде өзгерістер байқалады. Мысалы, 2005 жылы заем және кредит құралдарының негізгі үлесі 1 жылдан 5 жылға дейінгі орта мерзімді кезеңге тартылды – 67,4%. Ұлғаю өткен осындай кезеңмен салыстырғанда 13% құрады. Бұл ретте қысқа мерзімді (1 жылға дейін) капиталдың үлесі 2004 жылғы 7,4%-дан талданып отырған кезеңдегі 5,6%-ға дейін азайды, мұның өзі қолайлы фактор болып табылады, себебі қысқа мерзімді капитал өзінің негізгі бөлігінде алып-сатарлық сипатта болып табылады. Алайда, 2004 жылы қаражатты 37,4%-ға дейін жоғарылаған ұзақ мерзімді кезеңге (5 жыл) тарту үлесі, қайтадан 26,3%-ға дейін азайды. Ең мардымсыз үлес - тартылған қаражаттың жалпы сомасының 0,7%-ы, бұрынғыдай, мерзімсіз негіздегі шарттарға тиесілі. Осылайша, келісім-шарттардың орташа алынған мерзімі 2005 жылы 59 айды (2004 жылы- 69) құрады.

Кредиттер мен заемдарды пайыздық ставкалар бойынша үлестік бөлу өзгермей қалып отыр: 64,0% өзгермелі пайыздық ставкамен және 36,0% белгіленген пайыздық ставкамен тартылды, өткен кезеңде осындай қатынас тиісінше 67,9% және 32,1% болған еді.

Қазақстандық кәсіпорындар үшін резидент еместерден келіп түсетін нысан бойынша бұрынғысынша ақша түріндегі заем қаражаты мейлінше тартымдырақ болуда. Талданып отырған кезеңде тіркелген келісім-шарттардың жалпы сомасының 56,2% ақша нысанында, 40,3% тауар нысанында Алматы қаласына түсуі тиіс, 2004 жылы – тиісінше 72,3% және 26,5%.

Америка доллары бағамының төмендеуіне қарамастан, оның сыртқы экономикалық байланыстар бойынша валюталық есеп айырысу құрылымындағы үлесі бұрынғыша үстем болып отыр. Ол ҚР ҰБ ММ АҚФ-да тіркелген келісім-шарттардың жалпы санының 77,0% шарт валютасы болып табылады. Доллардың қарсыласы ретінде 16,7%-бен еуро алға шығып отыр. Жаңа ұжымдық валюта нақты шаруашылық айналымында біртіндеп «масса» жинап келеді. Болашақта ЕО-ның экономикалық және валюталық одағын құру АҚШ пен Жапонияның әлемдік позицияларының белгілі бір әлсіреуі есебінен дүниежүзілік шаруашылықта күштер арасалмағын «жаңа Еуропа» пайдасына өзгертуі мүмкін. Оның үстіне, шарт валютасы болып сондай-ақ қазақстан теңгесі, швейцар франкі, және жапон йені шығуы мүмкін, бірақ тартылған қаражаттағы олардың жалпы үлесі шамалы ғана болды.

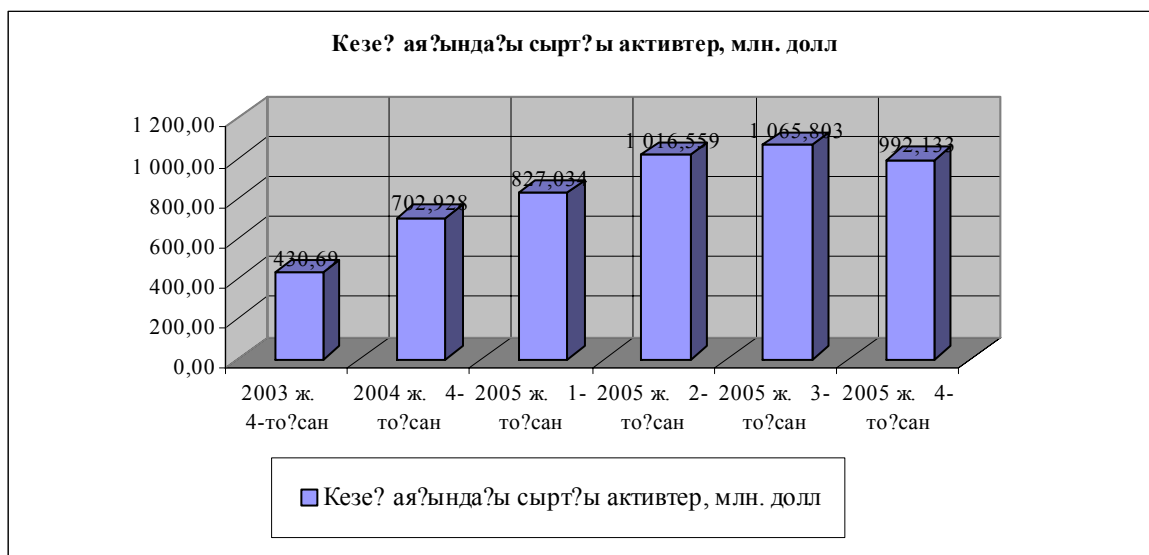
Капитал қозғалысына байланысты валюталық операцияларды тіркеу деректері бойынша, 2005 жылы неғұрлым ірі кредитор елдер Нидерланды, Германия, Виргин (Британ) аралдары, АҚШ, Швейцария, Ұлыбритания, Франция, Австрия, Ресей Федерациясы, Канада болды.

2. Алматы қаласы кәсіпорындарының сыртқы талаптарының да, сол сияқты сыртқы міндеттемелерінің де әр тоқсан сайын өсуі байқалады. 1-ТБ нысаны бойынша 31.12.2005 жиынтық деректерді талдау мынаны көрсетеді: сыртқы талаптар 992,13 млн. АҚШ долл., ал сыртқы міндеттемелер 4996,43 млн. АҚШ долларын құрады. Сөйтіп, міндеттемелер талаптардан 5 есе асып түсті.

Алматы қаласы экономикасының нақты секторы кәсіпорындарының **сыртқы активтері (талаптары)** 2004 жылғы 4 тоқсанның аяғындағы дәл сондай көрсеткішпен салыстырғанда 41,14 %, ал 2003 жылғы 4 тоқсанмен салыстырғанда 130,36 % артып, 2005 жылғы 4 тоқсанның аяғында 992,13 млн. АҚШ долларын құрады (1-кесте.)

1-кесте. Сыртқы активтер.

Кезең	Кезең аяғындағы сыртқы активтер, млн. долл.	Алдыңғы кезеңмен салыстырғанда өзгерістер - көбею (+), азаю (-), млн. долл.	Алдыңғы кезеңмен салыстырғанда %.
2003 жылғы 4-тоқсан	430,69		
2004 жылғы 4-тоқсан	702,928	272,2	63,21
2005 жылғы 1-тоқсан	827,034	124,1	17,66
2005 жылғы 2-тоқсан	1 016,559	189,5	22,92
2005 жылғы 3-тоқсан	1 065,803	49,2	4,84
2005 жылғы 4-тоқсан	992,133	-73,7	-6,91
2004 жылғы 4-тоқсанға қарағанда 2005 жылғы 4-тоқсан		289,2	41,14
2003 жылғы 4-тоқсанға қарағанда 2005 жылғы 4-тоқсан		561	130,36

Сыртқы активтер құрылымында бұрынғысынша басқа талаптар үстем болып отыр, олардың үлесі 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 5,14 % артып, 2005 жылғы 4-тоқсанда 83,63% құрады (1-қосымша).

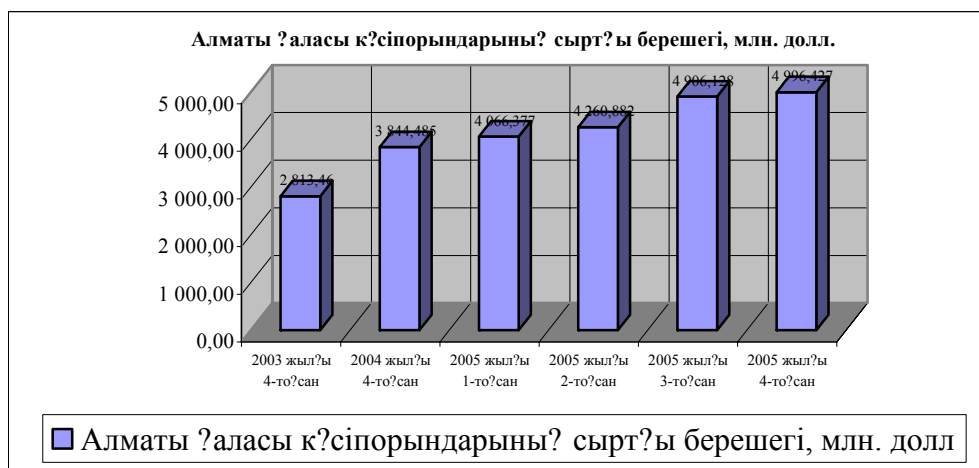
Басқа талаптардың ең басым бөлігін негізгі құрамдасы, өз кезегінде, тауарлар, жұмыстар, қызмет көрсетулер үшін аванстық төлемдер болып табылатын сауда кредиттерінің бабы алады.

Тікелей инвестициялар (ЖК-ға инвестициялар) салуға қатысты неғұрлым танымал әріптестерді Алматы кәсіпорындары көрші республикалардан – ТМД қатысушы елдерден табады. Олардың жалпы көлемдегі үлесі 56%, оның 38,8% Ресейге, 13,61% Қырғызстанға және 6,58% Өзбекстанға тиесілі (2-қосымша).

Алматы қаласы кәсіпорындарының **сыртқы міндеттемелері** 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 29,96%, ал 2003 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 77,59% артып, 31.12.2005 жылы 4996,43 млн. АҚШ долларын құрады (2-кесте.)

2-кесте. Сыртқы міндеттемелер

Кезең	Алматы қаласы кәсіпорындарының сыртқы берешегі, млн. долл.	Алдыңғы кезеңмен салыстырғанда өзгерістер – көбею (+), азаю (-), млн. долл.	Алдыңғы кезеңмен салыстырғанда %.
2003 жылғы 4-тоқсан	2 813,46		
2004 жылғы 4-тоқсан	3 844,485	1031,0	36,65
2005 жылғы 1-тоқсан	4 066,377	221,9	5,77
2005 жылғы 2-тоқсан	4 260,882	194,5	4,78
2005 жылғы 3-тоқсан	4 906,130	645,3	15,14
2005 жылғы 4-тоқсан	4 996,430	90,3	1,84
2004 жылғы 4-тоқсанға қарағанда 2005 жылғы 4-тоқсан		1151,94	29,96
2003 жылғы 4-тоқсанға қарағанда 2005 жылғы 4-тоқсан		2182,97	77,59

Сыртқы міндеттемелер құрылымында **басқа міндеттемелер** 2004 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 1,35% азайып, ал 2003 жылғы 4-тоқсанмен салыстырғанда 4% азайып, 51,75%-ға басым түсіп отыр. Басқа міндеттемелердің ең көп үлесі салмағы бұрынғысынша несиелерге тиесілі (салыстыру үшін: 2005 жылғы 4-тоқсан - 67%; 2004 жылғы 4-тоқсан – 66%) (3-қосымша).

Алматы қаласының қадағалаумен қамтылған кәсіпорындарына инвестицияланатын ең үлкен қаражат (**жарғылық капитал** бөлігінде), Виргин (Британ) аралдарынан келіп түседі - 20,3%, одан кейін Нидерланды – 16,6%, Австрия – 8,7%, Түркия – 6,9%, АҚШ – 6,5%, Қытай – 6,3% (4-қосымша).

Сыртқы талаптар мен сыртқы міндеттемелер қорларының көрсеткіштерін салыстыра келіп, Алматы қаласы кәсіпорындарының талаптары пайыздық көрсетілуінде міндеттемелер-ге қарағанда шапшаңырақ өсетінін атап өткен жөн. Сыртқы активтердің біртіндеп өсуі сондай-ақ талаптардың міндеттемелерге қатысы бойынша байқалады: мысалы, бұл көрсеткіш 2003 жылдың аяғында 15,3%; 2004 жылдың аяғында 18,3 %; ал 2005 жылдың аяғында 19,9 % құрады.

Сыртқы активтер мен сыртқы міндеттемелердің абсолюттік көрсеткіштерінің ұлғаюы сыртқы экономикалық мәмілелер көлемінің тұрақты ұлғаюы туралы пікір айтуға мүмкіндік береді. Операциялар көлемінің өсу көрсеткішіне сонымен бірге, өз кезегінде, респондент-тердің тұрақты түрде өсіп отырған саны да әсер етеді, яғни барған сайын кәсіпорындар сыртқы саудаға көбірек араласады, барынша пайдалы әріптестер табады, неғұрлым арзан кредиттер іздеп табады, мейлінше сапалы және арзан шикізат пен тауарлар сатып алады. Осы факторлардың барлығы сыртқы әлеммен сауданың тауар өндірушілерге де, сол сияқты тауар тұтынушыларға да пайдалы екендігін және «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» жаңа Заңның бірқатар артықшылықтарды пайдалануға мүмкіндік беретінін көрсетеді. Бұл валюталық құндылықтарды әкелу және әкету рәсімдерін оңайлата отырып, СЭҚ-ты сапасы жағынан СЭҚ-тың негізгі құралдарының бірі ретінде сапалы жағынан өзге деңгейге көтереді.

Сыртқы экономикалық операциялардың тоқсан сайын ұлғайып отыратын көлемі, сыртқы активтердегі оң үрдістер, СЭҚ-қа қатысушылар алатын пайдалар және т.б. жайында айта келіп, мемлекеттің тұтыну тауарларының импортына қатысты өсіп отырған тәуелділігі тәрізді басқа үрдіс туралы да айтпауға болмайды. Сондай-ақ СЭҚ-тың негізгі оң нәтижелерінің бірі деп санау әдетке айналған шетелдік тікелей инвестициялардың ұлғаюы бұдан әрі капиталдың пайыздар, дивидендтер, маржа түрінде әкетілуіне әкеліп соғатынын атап өткіміз келеді.

3. Халықаралық қызмет көрсету саласының дамуын айқындайтын көрсеткіштер бұрынғысынша 2005 жылы мейлінше әртүрлі қызметті пайдаланған және көрсеткен Алматы аймағы кәсіпорындарының сыртқы экономикалық қызметі саласының маңызды құрамдастары болып отыр. Ұлыбритания, Германия, Қытай, Қырғызстан, Нидерланды,

Ресей, АҚШ, Түркия, Өзбекстан сияқты елдер мейлінше белсенді әріптестер болып қала береді. Сонымен қатар қызмет көрсетудің географиясы кеңейді: Өзбекстан, Алжир, Италия, Кипр, Лихтенштейн, БАӘ, Швейцария, Франция, Жапония әріптестерге айналды.

2005 жылы 42 жаңа кәсіпорын халықаралық қызметтер көрсететін кәсіпорындардың санын толықтырды. Алайда, талданып отырған кезеңде 10-ТБ нысанының жиынтық деректері бойынша 2005 жылы қызмет көрсету экспортының жалпы көлемінің өткен жылға қарағанда 21997,36 мың АҚШ долл. немесе 14,7% төмендегені байқалады. Сонымен қатар қызмет көрсету импортының көлемі 46772,07 мың АҚШ долл. немесе 28,33% ұлғайды.

Халықаралық қызмет көрсету экспорты көлемінің төмендеуі негізінен мына қызметтерді көрсетудің қысқаруы есебінен болды:

- құрылыс қызметі - 1799,1 мың АҚШ долл. немесе 93,24%;

- тауарларды жөндеу бойынша: ағымдағы жөндеу - 85,09 мың АҚШ долл. немесе 59,26% және күрделі жөндеу - 100,59 мың АҚШ долл. немесе 11,7%;

- әр түрлі іскерлік, кәсіби және техникалық қызмет көрсетуге қатысты азаю 26723,44 мың АҚШ долл. немесе 27,47% құрады.

Осы топтың құрамдастарына қатысты мыналар бойынша едәуір қысқару болды:

- қалдықтарды өңдеу және тазарту бойынша қызмет көрсету - 134,42 мың АҚШ долл. немесе 75,13%,

- ауыл шаруашылығы және пайдалы қазбалар өндіру саласында қызмет көрсету бойынша - 40826,2 мың АҚШ долл. немесе 76,54%,

- сақтандыру жөнінде қосалқы қызметтер көрсету бойынша - 57,0 мың АҚШ долл. немесе 60,25%;

- ал кадрды оқыту және даярлау бойынша жалпы қызмет көрсетілмеді.

Мәдениет және демалыс саласында қызмет көрсету тобында туристік қызмет көрсету көлемінің 283,16 мың АҚШ долл. немесе 22,85% азаюы байқалады.

Төменде Алматы қаласы кәсіпорындарының 2004 және 2005 жылдардағы қызметтері экспортының жекелеген көрсеткіштері бойынша деректер келтірілген:

Қызмет көрсету экспорты

№3 кесте.

Қызмет көрсету түрлері	Ауытқулар			
	2004 жыл	2005 жыл	мың долл.	%
Құрылыс қызметі	1929,60	130,50	-1799,10	-93,24
Тауарларды күрделі жөндеу	859,99	759,40	-100,59	-11,70
Тауарларды басқа (ағымдағы) жөндеу	143,59	58,50	-85,09	-59,26
Әр түрлі іскерлік кәсіби және техникалық қызмет көрсету (атап көрсетілсін)	97 275,23	70 551,79	-40826,2	-27,47
• қалдықтарды өңдеу және тазарту	178,92	44,50	-134,42	-75,13
• байланыс қызметі	15,00	6,00	-9,00	-60,00
• кадрды оқыту және даярлау	14,40	0,00	-14,40	-100,00
• сақтандыру бойынша қосалқы қызметтер көрсету	94,60	37,60	-57,00	-60,25
Жеке тұлғаларға қызмет көрсету және мәдениет пен демалыс саласында қызмет көрсету	37 442,76	43 680,45	6 237,69	16,66
• туризм (сапарлар)	1 239,47	956,31	-283,16	-22,85

мың АҚШ. долл.

Импорттың ұлғаюына қызметкерсіз жұмыс істейтін жабдықтың операциялық лизингі көлемінің 7014,65 мың АҚШ долл. немесе 124,18%, тауарларды ағымдағы жөндеу бойынша қызметтердің 398,86 мың АҚШ долл. немесе 64,3% болып өсуі ең көп ықпалын тигізді.

Әр түрлі іскерлік, кәсіби және техникалық қызмет көрсету тобында едәуір ауытқулар байқалды. Атап айтқанда, мыналар едәуір өсті:

- заң қызметі – 655,22 мың АҚШ долл. немесе 168,6%,
- ауыл шаруашылығы және пайдалы қазбалар өндіру саласында қызмет көрсету - 208,5 мың АҚШ долл. немесе 118,53%,
- сыртқы сауда –1706,22 мың АҚШ долл. немесе 283,44%,
- бухгалтерлік немесе аудиторлық – 928,41 мың АҚШ долл. немесе 33,13%,
- сәулеткерлік, инженерлік-техникалық – 7694,60 мың АҚШ долл. немесе 24,24%,
- байланыс қызметі – 404,68 мың АҚШ долл. немесе 26,65%,
- резидент еместердің тасымалдауы – 9536,94 мың АҚШ долл. немесе 49,23%,
- сақтандыру бойынша қосалқы қызметтер көрсету – 22,13 мың АҚШ долл. немесе 35,43%.

Төменде Алматы қаласы кәсіпорындарының 2004 және 2005 жылдары алған **қызмет көрсетулер импортының** жекелеген көрсеткіштері бойынша деректер келтірілген:

Қызмет көрсету импорты

№4
кесте мың АҚШ. долл.

Қызмет түрлері	Ауытқулар			
	2004 жыл	2005 жыл	мың долл.	%
Құрылыс қызметі	26 000,22	13 189,24	-12 810,98	-49,27
Қызметкерсіз жұмыс істейтін жабдықтың операциялық лизингі (жалдау)	5 648,85	12 663,50	7 014,65	124,18
Тауарларды басқа (ағымдағы) жөндеу	620,267	1019,125	398,86	64,3
Әр түрлі іскерлік кәсіби және техникалық қызмет көрсету:	87 160,17	111055,58	23 895,41	27,42
• заң	388,63	1 043,85	655,22	168,60
• бухгалтерлік, аудиторлық	2 802,23	3 730,64	928,41	33,13
• сәулеткерлік, инженерлік-және басқа да техникалық қызметтер	31 739,77	39 434,37	7 694,60	24,24
• ауыл шаруашылығы және пайдалы қазбалар өндіру саласында қызмет көрсету	175,90	384,40	208,50	118,53
• байланыс қызметі	1 518,70	1 923,38	404,68	26,65
• резидент еместердің тасымалдауы	19 371,46	28 908,40	9 536,94	49,23
• сақтандыру бойынша қосалқы қызметтер көрсету	62,46	84,59	22,13	35,43
• сыртқы сауда қызметтері	601,97	2 308,19	1 706,22	283,44

Аймақ кәсіпорындары қызметкерлерінің шетелдік сапарларына жұмсалатын шығыстар өткен 2004 жылмен салыстырғанда 2005 жылы 9876,69 мың АҚШ долл. құрады немесе 12,81% өсті, бұл шетелдік әріптестермен белсенді өзара іс-әрекетті және жаңа нарықтарды игеруге ұмтылысты көрсетеді.

Резидент емес қызметкерлерге төленген жалақы 11975,96 мың АҚШ долл. құрады немесе 2004 жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 6716,35 мың АҚШ долл., яғни 127,7% өсті.

Қайырымдылық мақсаттарға алынған трансферттер 10350,34 мың АҚШ долл. немесе 143,89% өсті. Негізінен Германиядан, АҚШ-тан және халықаралық ұйымдардан келіп түсті. Бұдан басқа, 2005 жылы резиденттер шет мемлекеттердің жолдарымен жүргені үшін төлеген салықтар, эконопостылардан өту және басқалары бөліне бастады. Резидент еместерден әр түрлі жобаларды жүзеге асыруға қайтарымсыз бөлінген инвестициялық гранттар түрінде түсетін түсімдер ұлғайды - 672,50 мың АҚШ долл. немесе 175,82%.

Автокөлікпен жүк тасуды жүзеге асыратын кәсіпорындар есептерінің деректеріне сәйкес, 2005 жылы жүк тасу көлемінің 4508,0 мың АҚШ долл., яғни 84,4%, жолаушылар тасу көлемінің 429,3 мың АҚШ долл., яғни 76,25% азайғаны байқалады. Сонымен бірге, резидент еместердің олардың автокөлік құралдарына қызмет көрсетуі үшін жұмсаған қазақстандық тасымалдаушылар шығыстарының 322,82 мың АҚШ долл. сомасына, яғни 52% ұлғаюы орын алды, бұл ретте автотасымалдаудың жалпы көлемі 2209,39 мың АҚШ долларын құрады.

Талданып отырған жылда КЭК (көлік-экспедиция компаниялары) алған түсім көлемінің 83239,06 мың АҚШ долл. немесе 59,23% өсуі орын алды. Сонымен бірге қазақстандық КЭК-тердің теміржолдарға және шет елдердің КЭК-теріне қазақстандық экспорт пен импортты шет мемлекеттердің аумағымен транзиттік тасымалдағаны үшін төлейтін төлемдері 127568,29 мың АҚШ долл. немесе 87,84% өсті.

Әуе жолымен тасымалдаушылардың түсімі 2005 жылы 14729,42 мың АҚШ долл. немесе 13,4% өсіп, 124363,04 мың АҚШ долл. құрады.

Байланыс қызметін жүзеге асыратын кәсіпорындардың деректері 2005 жылы экспорттың 9828,91 мың АҚШ долл. немесе 15,58%, оның ішінде: почта байланысының - 6,12 мың АҚШ долл., телефонмен сөйлесулердің - 5988,73 мың АҚШ долл., ұялы байланыс қызметінің - 5356 мың АҚШ долларына өскенін көрсетеді. Байланыс қызметі құрылымында негізгі түсім телефонмен сөйлесулерден түскен түсім болып қалады, жалпы көлемде 77%. Импорт бөлігінде сондай-ақ 5841,98 мың АҚШ долл. немесе 10,26% өсу байқалады.

1369,07 мың АҚШ Резидент еместерге сақтандыру бойынша 2005 жылы көрсеткен қызметтер едәуір - долл., немесе 155,67% ұлғайды, ал қайта сақтандыру бойынша көрсеткен қызметтер 456,46 мың АҚШ долл. немесе 65,14% азаюы орын алды.

Қызмет көрсетудің тұрақты түрлерімен қатар олардың сыртқы сауда (әріптестер іздеу, келісім-шарттар жасауға дейін жеткізу, тауарлар іздеу), патенттік, өнімдерді тазарту және өңдеу бойынша қызмет көрсету және тағы басқалар тәрізді жаңа түрлері пайда болып отыр және белсенді дамып отыр.

2005 жылы экспортта да, сол сияқты импортта да мәдениет және спорт іс-шараларын ұйымдастыруға қызмет көрсету пайда болды. Бұдан басқа, экспортта – емдеу бойынша қызмет көрсету, импортта - өнімдерді тазарту және өңдеу бойынша қызмет көрсету және мәдениет пен демалыс саласында басқа да қызметтер көрсету пайда болды.

Келтірілген деректер Алматы қаласы кәсіпкерлерінің сыртқы экономикалық қызметті белсенді дамытып отырғанын, іскерлік халықаралық келісім-шарттардың кеңейгенін, экономикадағы интеграциялық процестердің дамып отырғанын көрсетеді.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

**Қазақстан Республикасы аймақтарының
2006 жылғы 1 тоқсандағы әлеуметтік-экономикалық дамуы
(ҚРҰБ аумақтық филиалдарының есептері негізінде)**

Сыдықова Қ.С.,

Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің Зерттеу және статистика департаменті
стратегия және талдау басқармасының жетекші маманы-талдаушысы

Осы мақалада Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің аумақтық филиалдары ұсынған есептер негізінде облыстардың 2006 жылғы бірінші тоқсандағы әлеуметтік-экономикалық дамуын талдау ұсынылған. 2006 жылғы 1 тоқсанда барлық облыстар бойынша әлеуметтік-экономикалық даму деңгейінің көтерілуі байқалды. Аймақтардағы осы уақытта қалыптасқан жалпы экономикалық ахуал олардың даму дәрежесін көрсетеді.

2006 жылғы 1 тоқсанда тұтыну бағаларының инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын индексі облыстық статистика басқармаларының деректері бойынша Алматы және Астана қалаларында тиісінше 104,3% және 104,1% болып барынша жоғары қалыптасты. Аталған облыстардағы баға индексінің көтерілуі негізінен тұтыну тауарлары бағасының өсуі есебінен болды.

Тұтыну бағаларының индексі Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарында төмен болды және әрбір облыс бойынша тиісінше 102,5% және 102,6% болды.

Азық-түлік сегментінде бағаның неғұрлым көтерілуі Атырау облысында 107% және Алматы қаласында 105,8%, неғұрлым төмендеуі Ақмола облысында 100,9% болып тіркелді.

Бұл ретте есептік кезеңде республиканың барлық аймақтарында жеміс және көкөніс бағасының күрт өсуі байқалды. Бағаның неғұрлым көтерілуі Атырау облысында 1,5 есе, Қарағанды облысында – 31,7%, неғұрлым өсуі Ақмола облысында 4,5% болып тіркелді, сондай-ақ Алматы облысында бағаның 0,3% төмендеуі байқалды. Жеміс-көкөніс өнімдері бағасының елеулі дәрежеде өсуіне мынадай факторлар себепші болды: маусымдылық, республиканың оңтүстік аймақтарынан, Қырғыз Республикасынан және Өзбекстаннан әкелінген жеміс-көкөніс өнімдерінің жалпы көлемдегі үлесінің азаюы, сұраныстың ұсыныстан артуы, жеткілікті бәсекелестіктің болмауы, өткізушілердің баға жөнінде ымыраласуы, ауылшаруашылық өнімдерін өсіру үшін климат жағдайының қолайсыз болуы, ЖЖМ қымбаттауы.

Сондай-ақ қант пен кондитерлік бұйымдар бағасының өсуі байқалды. Неғұрлым көтерілу Атырау және Павлодар облыстарында тиісінше 50% және 41,4% болып байқалды.

Солтүстік Қазақстан филиалы атап көрсеткендей, азық-түлік тауарлары қоржынында қант бағасының 31,2% өсу қарқыны неғұрлым жоғары болып қалыптасты. Оның барынша қымбаттауы ақпан айында 21,9% болып тіркелді. Осы өсудің негізгі себебі шикізат – қант қамысы бағасының өсуі, сондай-ақ жүк тасуға арналған магистралдық теміржол желісінің қызметі тарифтерінің 2006 жылғы 1 қаңтардан бастап 11% көтерілуі болып табылды.

Солтүстік Қазақстан облысындағы тұтыну бағаларының өсу факторларының бірі сондай-ақ тиісті тауар нарықтарында бәсекелестіктің жетіспеуі болып табылады. Бұл баға жөнінде ымыраласуға және монополиялық баға жасауға жағдай жасайды.

Филиалдар атап көрсеткендей, «Тұтыну нарығындағы бағаларды тұрақтандыру жөніндегі қосымша шаралар туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2006 жылғы 15 сәуірде қабылданған № 285 қаулысына сәйкес жеміс пен көкөніс бағасының одан әрі дамуында төмендеу үрдісі болуы мүмкін.

Оңтүстік Қазақстан филиалы жүргізген өздерінің бағалар мониторингі есептік кезеңде бағалар динамикасына халықтың инфляцияны күтуі, валюта нарығының тұрақсыздығы сияқты жалпы факторлармен қатар сондай-ақ ұсыныстың қысқаруына байланысты жеміс-көкөніс өнімі бағасының көтерілуіне себеп болған қыстың әдеттен суықтығы және қар да әсер еткенін көрсетеді. Сонымен қатар Үкіметтің ЖЖМ экспортына тыйым салу жөнінде қабылдаған шаралары және ауылшаруашылық өндірушілері үшін арнайы бөлінген ЖЖМ көлемі аймақтағы инфляция қарқынының төмендеуге себеп болғанын атап айтқан жөн.

Ет және ет өнімдері бағасының түрлі бағыттағы өсуі байқалды. Неғұрлым көтерілу Ақтөбе және Шығыс Қазақстан облыстарында тиісінше 7,5% және 7,6%, неғұрлым төмендеу Атырау облысында 9,4% болып тіркелді. Қарағанды, Қызылорда облыстық және Алматы қалалық филиалдары атап көрсетіп отырғандай, ет өнімдері бағасының өсу динамикасына мынадай факторлар себеп болды: жем құнының ұлғаюы, құсқа арналған құрама жем құрамына арналған шикізаттың қымбаттауы, жанар-жағар материалдардың қымбаттауы және ауылшаруашылық өндірушілер тарапынан сату бағасының ұлғаюы, сондай-ақ ауа-райының қолайсыз болуы. Сонымен қатар, бағаның өсу факторларының бірі Қазақстан ауылшаруашылық өндірушілерінің етті Ресейге экспорттауы болып табылды. Сыртқа кету, ішінара заңсыз түрде, ішкі нарықта етке ұсыныс деңгейінің төмендеуін және ет бағасының 2006 жылғы 1 тоқсанда ұлғаюына себеп болды. Сондай-ақ делдалдар арасындағы ымыраласуды да жоққа шығаруға болмайды.

Атырау филиалының мамандары атап өткендей, делдалдық құрылымдар тауар көлемінің 60% сатып ала отырып, Атырау облысының ет нарығын толық бақылауға алған. Ауыл тұрғындарына делдалдар төлейтін баға нақты нарықтық бағадан 2 есе төмен. Ет өндірісінен басты пайданы нарықтың аралық қатысушылары алады.

Қарағанды облысында жеміс-көкөніс қоймаларының жетпіспеуі ескеріле отырып, АӨК тұрақты дамытудың 2006-2010 жылдарға арналған аймақтық бағдарламасы әзірленді, онда бюджет қаражаты есебінен, ірі шаруашылықтарды немесе қайта өңдеу кәсіпорындарын кредиттеу арқылы мал, ет, сүт, жүн және тері шикізатын қабылдау жөніндегі дайындау пункттерін құру көзделеді.

Қарағанды филиалы атап көрсетіп отырғандай, мал азығы дақылдарын өсіру кезеңінде ауа-райының қолайсыздығына байланысты мал азығын толық ала алмау нәтижесінде оның қымбаттауы 2006 жылғы 1 тоқсанда сүт өнімінің өндірісі шығындарының қымбаттауына әкеп соқты.

Жанар-жағар материалдары бағасының қымбаттауы сүт өнімдері бойынша баға индексіне шешуші ықпал жасады.

Сонымен қатар, баға өсуінің себебі сүтті қайта өңдеу кәсіпорындары жеке меншік сектордан сатып алған шикі сүт құнының бір литрі үшін 40 теңгеге дейін көтерілуі болып табылды. Сүттің негізгі жеткізушісі – жеке меншік шаруашылық. Облыстың сүтті қайта өңдеу кәсіпорындары ішкі сұранысты шамамен 60% қанағаттандырады, ал сүт өнімінің 40% сырттан әкелінеді. Қазақстандағы ауылшаруашылық өнімін қайта өңдеу жөніндегі кәсіпорындардың салық жүктемесі Ресейге қарағанда екі есе жоғары. Бұл Ресейден әкелінетін сүт өнімінің бағасы бойынша бәсекеге түсудің мүлдем мүмкін болмайтынына әкеп соғады. ҚҚС арқасында отандық өнім Ресейдікімен салыстырғанда өзіндік құны бірдей бола тұрса да тұтынушыға ұсынарда 10% қымбат болады.

Тұтастай алғанда, қарастырылып отырған кезеңде республиканың барлық облысында сүт және сүт өнімі бағасының көтерілуі байқалды. Неғұрлым жоғары көрсеткіш Атырау облысында тіркелді - 31,5%. Жекелеген филиалдар атап өткендей, сүт өнімінің бағасы өсуінің негізгі себебі отандық өндірушілердің құрғақ, қаймағы айырылмаған сүт және майсыздандырылған сүт бағасының, тұрғындардан сатып алынатын шикі сүт құнының, ыдыс материалдары құнының көтерілуі және сүт сауудың

азауы есебінен көтерілген болып табылады. Бағаның төмендеуі 12,3% Ақмола облысында байқалды.

Республиканың барлық облыстарында дерлік жұмыртқа бағасының төмендеуі байқалды. Неғұрлым төмендеу Қостанай облысында – 6,4% болып байқалды, сонымен қатар тұтастай алғанда республика бойынша жұмыртқа бағасының жалпы төмендеуіне қарамастан, 4 облыста олардың бағасының көтерілуі байқалды. Неғұрлым өсу Қарағанды облысында – 9,4% болып байқалды. Жұмыртқаның қымбаттауы оны өндірудің қысқаруы салдарынан тұтыну нарығындағы ұсыныстың төмендеуіне байланысты болды. Ауылшаруашылық өндірушілерде сатып алу бағасы көтерілді, көлік шығыстары ұлғайды, бұл тұтыну нарығының бағаларына біршама әсер етті.

Бірқатар облыста нан және нан өнімдерінің бағасы аз ғана көтерілді, бұл жерде неғұрлым көтерілу Қарағанды облысында 4,3% болып тіркелді.

Азық-түлікке жатпайтын тауарлар сегментінде 2006 жылғы 1 тоқсанда баға индексінің неғұрлым көтерілуі Қызылорда облысында 12,6% және Оңтүстік Қазақстан облысында 8,5% болып байқалды. Неғұрлым төмен индекс Жамбыл облысында 0,3% болып қалыптасты.

Маусымдық фактордың салдарынан киім және аяқ киім бағасының аз ғана өсуі байқалды. 2006 жылғы 1 тоқсанда орташа алғанда Шығыс Қазақстан облысында киім мен аяқ киім бағасы 9,2% және 6,8% өсті, ең аз көтерілуі Қостанай және Ақтөбе облыстарында тиісінше 1% болып байқалды.

Бүкіл республика бойынша есепті кезеңде ЖЖМ бағасы көтерілуінің түрлі бағыттағы үрдісі байқалды. Бензин бағасының неғұрлым көтерілуі Қарағанды облысында 15,3% және Шығыс Қазақстан облысында 10,8%, төмендеуі Павлодар облысында 6,1% болып байқалды. Қарағанды филиалы көрсетіп отырғандай, талдау жасалып отырған кезеңде бензин бағасының көтерілу себебі көршілес Ресейде бағаның өсу салдарынан жанар-жағар материалдарының бөлшек бағасының көтерілуі, шикізат құнының ұлғаюы салдарынан шикізаттың сату бағасының ұлғаюы болып табылды. Ресей экспорттерлеріне тәуелді болу ішкі нарықты барынша әлсіретеді. Ресей шикізаты құнының өсуін бағаның шарықтауына негізгі «себепкер» деп санауға болды.

Сондай-ақ бағаның өсу факторларының бірі ретінде бағаны ымыраласып белгілеуді және бағаның ішкі нарықтағы жасанды өсуін айтуға болады. Отын бірнеше делдалдар тізбегі арқылы өтеді, онда әрбір буын өз мүддесін ескереді. Халық пен кәсіпорын табысының бірнеше жылдар бойы өсуі жағдайында бағаны ұстап тұрудың басты табиғи-нарықтық факторы – төлем қабілеттілігінің «жоғары шегі» әрекетін тоқтатты.

Сонымен қатар бензин бағасының шарықтауы оның Қазақстаннан тысқары экспортталуымен түсіндіріледі. Отандық мұнай өңдеу зауыттары бүгінгі күні бензинді экспорттау үшін барлық мүмкіндікті жасайды, себебі оның көршілес елдердің нарықтарындағы бағасы біршама жоғары, ал ішкі нарықтың осындай бағаны ұсынуға жағдайы жоқ. Осылайша алғанда, мұнай өңдеу компаниялары үшін ішкі нарыққа шикізат жеткізгенге қарағанда экспорт неғұрлым пайдалы болды.

Осылайша алғанда, мұнай өнімдерінің көтерме бағасы бөлшек бағадан, ал бөлшек баға өз кезегінде инфляциядан басым болып отыр. Баға өсуінің бірінші себебі мұнайдың әлемдік бағасының өсуі болып табылады.

Дизель отынының бағасы индексінің неғұрлым көтерілуі Шығыс Қазақстан облысында 14,3% болып тіркелді.

Сондай-ақ жиһаз және кілем бұйымдары бағасының өсуі байқалды, бұл өз кезегінде жаңадан тауар әкелу бағасының ұлғаюына, ал мата, киім және аяқ киім бағасының өсуі оларды сатып алатын жердегі бағаның көтерілуіне байланысты.

Ақылы қызмет сегменті бойынша бағаның көтерілуі барлық облыста бір мезгілде тіркелді. Неғұрлым көтерілу Қарағанды облысында 10,2%, Оңтүстік Қазақстан облысында 7,4% және Астана қаласында 7% байқалды. Неғұрлым төмендеу Қостанай және Атырау облыстарында 0,9% болып тіркелді.

Негізгі тұрғын үйді ұстау бойынша қызмет үшін ақының өсуі есебінен мынадай облыстарда тұрғын үй-коммуналдық қызметтердің бағасы индекстерінің неғұрлым өсуі байқалды: Шығыс Қазақстан облысында – 9,9% және Қарағанды облысында – 9,9%. Төмендеу Қызылорда облысында 11,7% болып байқалды.

Бензин бағасының өсуі салдарынан жолаушы тасымалдау қызметі бағасының Ақтөбе облысында – 66,7% және Астана қаласында 28,9% көтерілуі байқалды.

Қызылорда филиалы атап өткендей, осы аймақта инфляцияны тежеу жөніндегі бірқатар шаралар қабылдануда. Мәселен, облыстық әкімшілікте инфляциялық процесті тоқтату жөніндегі жұмыс комиссиясы құрылды, 2006 жылға арналған іс-шаралар жоспары қаралып, бекітілді. Ай сайын жұмыс комиссиясының отырысы өтеді. Отырыстарда инфляцияның өсу себептері қаралды, жалдау ақысы және облыс орталығындағы базарларда, оның ішінде «Арзан базар» коммуналдық базарында біржолғы талон негізінде салық жинау, базарларды жеміс-көкөніс және басқа ауылшаруашылық өнімдерімен толтыру, дайындау және сатып алу пункттерін ашу, бос тұрған көкөніс қоймалары мен базаларына түгендеу жүргізу және іске қосу мәселелері қаралды.

Филиалдар атап өткендей, бағаның есептік кезеңде өсуінің негізгі себебі ішкі және сол сияқты сыртқы факторлардың әсерінен болып отыр. Тұтастай алғанда республика бойынша байқалып отырған экономикалық өсу халықтың кірістерінің өсуі нәтижесінде сатып алу мүмкіндіктерінің ұлғаюымен қатар жүруде, сонымен қатар жекелеген аймақтарда бағаның өсуіне республиканың сауда орталықтарынан шалғай орналасуы әсер етеді.

Тұтыну бағаларына әсер ететін айтарлықтай маңызды фактор – инфляцияның «импорты» болып табылады, ол импорттық өнім құнының көтерілуі арқылы пайда болады, себебі негізінен облыстар өнеркәсібінің, халықтың тағам өніміне, халық тұтынатын тауарларға қажеттілігі облыстан тысқары, оның ішінде басқа мемлекеттерден әкелінуі есебінен қанағаттандырылады. Сонымен қатар мұнайдың әлемдік бағасының көтерілуі түпкі нәтижеде өндірілетін өнімнің және көрсетілетін қызметтің құнына әсер етеді.

2006 жылдың 1 тоқсанында ең төмен күнкөріс деңгейінің шамасы республиканың барлық облыстарында орташа алғанда 2039 теңгеге өсті. Күнкөріс деңгейінің көрсеткіші бұрынғыша Атырау, Маңғыстау облыстарында және Алматы қаласында неғұрлым жоғары, тиісінше – 10237 теңге, 9974 теңге және 9802 теңге және мына облыстарда төмен: Оңтүстік Қазақстан облысында 7208 теңге және Жамбыл облысында – 7380 теңге.

Экономиканың нақты секторында бағаның түрлі бағыттағы динамикасы қалыптасты. Мәселен, көптеген облыстардың өнеркәсібінде өндіруші кәсіпорындардың баға индекстерінің өсуі байқалды және неғұрлым үлкен көрсеткіш Ақтөбе облысында 35,5% және Қарағанды облысында 24,4% болып тіркелді. Бұл ретте бағаның төмендеуі Жамбыл облысында 5,9% және Қостанай облысында 0,7% болып белгіленді. Ақтөбе филиалы көрсетіп отырғандай, өнеркәсіптегі баға динамикасы 2006 жылғы 1 тоқсанда олардың өзгеруінің энергия ресурстарына ықпалымен, сондай-ақ доллар бағамының ықпалымен қалыптасты.

Өнеркәсіп

2006 жылғы 1 тоқсанда бүкіл республика бойынша экономикалық өсу байқалды. Өткен жылдың тиісті кезеңімен салыстырғанда өнеркәсіп өндірісінің нақты көлемі индексінің неғұрлым үлкен көрсеткіші Ақтөбе облысында 42,6%, Ақмола облысында 31,9% және Астана қаласында 31,9% болып тіркелді, бұл ретте өндірістің едәуір құлдырауы Қостанай облысында 27% болып байқалды.

Кен өндіру өнеркәсібінде өндіріс көлемінің жалпы өсуі кезінде төмендеу Жамбыл облысында 30,9% және Қызылорда облысында 37,7% болып байқалды. Жамбыл филиалы атап өткендей, өндірістің төмендеу себебі аймақтағы фосфат шикізатын өндірудің 65,4% қысқаруы болып табылады.

Қызылорда облысында өндіріс көлемі төмендеуінің негізгі себебі энергия ресурстарын және ең алдымен мұнай өндіру динамикасының бәсеңдеуі болып табылды. Мұнай өндірудің қысқаруы Үкіметтің мұнай өндіру кәсіпорындарын мұнай кен орындарында ілеспе газды пайдаға асыру жөніндегі шаралар қабылдауға міндеттейтін іс-қимылдарына байланысты.

Өңдеуші өнеркәсіптегі нақты көлем индексінің неғұрлым үлкен көрсеткішісі Атырау облысында 59,5% болып байқалды.

Өңдеуші өнеркәсіптегі едәуір өсу қарқынына мұнай өнімдері, қара және түсті металл, машина жасау өнімі өндірісінің өсуі, тамақ өнімдері өндірісі көлемінің ұлғаюы, баспа ісіндегі, тоқыма және тігін өнеркәсібіндегі жоғары өсу қарқыны салдарынан қол жеткізілді.

Ауыл шаруашылығы

2006 жылғы 1 тоқсанда ауылшарушылық өнімі көлемінің өсуі байқалды. Есептік кезеңде неғұрлым өсу Алматы облысында 9,1% болып белгіленді. Өндірістің осы ұлғаюы негізінен мал шаруашылығының жиынтық өнімінің өсуіне: сүт сауудың, ет, жұмыртқа өндірудің ұлғаюына байланысты болды.

Солтүстік Қазақстан филиалы атап өткендей, 2006 жылы АӨК тұрақты дамыту тұжырымдамасына сәйкес республикалық бюджеттен 5921,8 млн.теңге сомаға қаржыландыру көзделеді.

2006 жылғы 1 тоқсанда өсімдік шаруашылығында осы кезеңге тән жұмыстар жүргізілді. Мәселен, тұқым сапасын жақсарту жөнінде шаралар қабылданды, топырақтың өнімділігін арттыру және өсімдіктерді зиянкестер мен аурудан қорғау мақсатында басымды дақылдарға арналған себу алаңдарының ұлғаюын ескере отырып себу алаңдарының құрылымы әзірленді, сондай-ақ машина-трактор паркі жаңартылды.

Халықтан өнім сатып алу бағдарламасын жүзеге асыру бұрынғыша мал шаруашылығының дамуына елеуі әсер етіп отыр.

Ауыл шаруашылығын дамытудың өзекті міндеттерінің бірі өндірілген өнімді қайта өңдеу және оны бәсеке қабілеттігіне жеткізу болып табылады. Ауылшаруашылық өнімін негізгі өндірушілер бұрынғыша үй және шаруа қожалықтары болып табылады, олардың үлесіне барлық өнім көлемінің 90% жуығы сәйкес келеді.

Инвестициялар

2006 жылғы 1 тоқсанда инвестициялардың өсуі байқалды. Аталған кезеңнің неғұрлым жоғары көрсеткіштері Шығыс Қазақстан облысында 2,4 есе және Астана қаласында 1,8 есе болып байқалды. Ақтөбе және Қызылорда облыстарында инвестициялар көлемінің тиісінше 6,5% және 13,1% төмендеуі байқалды.

Тұтастай алғанда ел бойынша 2006 жылғы 1 тоқсанда инвестициялар кен өндіру, өңдеу өнеркәсібіне, ауылшаруашылығына, көлікке, байланысқа және жылжымайтын мүлікпен операцияларға бағытталды, бұл ретте инвестициялардың үлкен бөлігі негізгі капиталға салынды.

Инвестициялардың негізгі көлемі кәсіпорындар мен жеке тұлғалардың меншікті қаражаты (оның ішінде кредиттер), олардың үлесі шамамен 64,2%, одан кейін шетелдік инвестициялар, олардың үлесі шамамен 20,2%, мемлекеттік бюджет қаражаты, шамамен 7,4%, басқа заемдық қаражат, шамамен 8,1%, болып табылады.

Құрылыс

Экономиканың құрылыс секторының қарқынды дамуы жалғасуда. 2006 жылғы 1 тоқсанда осы саладағы неғұрлым үлкен өсу Алматы қаласында 2,3 есе және Павлодар облысында 2 есе болып байқалды. Бұл ретте орындалған жұмыстың едәуір бөлігі жаңа

құрылысқа, қолданыстағы объектілерді қайта жаңғыртуға, техникалық қайта жарақтандыруға, одан кейін күрделі және ағымдағы жөндеуге сәйкес келеді.

Сондай-ақ тұрғын үй құрылысына инвестициялардың өсуі байқалды. 2006 жылғы 1 тоқсанда бөлінген қаражаттың неғұрлым үлкен көлемі бұрынғыша Астана қаласында 16,8 млрд. теңге және Алматы қаласында 17,1 млрд. теңге болып байқалды. Неғұрлым аз көлем Қызылорда облысында 180,7 млн. теңге болып белгіленді.

Филиалдар атап өткендей, Қазақстан Республикасының Статистика агенттігінің деректері бойынша 1 ш.м тұрғын үй салу шығындары мынадай болды: Алматы қаласы бойынша – 61,2 мың теңге, Ақмола облысы бойынша – 62,3 мың теңге, Ақтөбе облысы бойынша – 41,2 мың теңге, Қызылорда облысы бойынша – 5,6 мың теңге.

Көлік

2006 жылғы 1 тоқсанда көлік ұйымдарының қызмет көрсету бағасының неғұрлым ұлғаюы Астана қаласында 31,4%, төмендеуі Батыс Қазақстан облысында 11,3% болып тіркелді. Көліктің барлық түрімен тасымалдау көлемі, байланыс кәсіпорындары көрсеткен қызметтер көлемі, сондай-ақ құрылыс мердігерлік шарттары бойынша орындалған жұмыс көлемі ұлғайды.

Нақты сектордың басты проблемалары

Өсудің оң көрсеткіштеріне қарамастан нақты сектордың кәсіпорындарында олардың қызметіне кедергі келтіретін проблемалар осы уақытқа дейін өте көп.

Шығыс Қазақстан филиалы атап өткендей, соңғы жылдары бірқатар өндіруші кәсіпорындардың өнімділігі бір жарым-екі есе ұлғайды, бірақ кен орындарының қорлары біртіндеп таусыла бастауда, соңғы он бес жылда аймақта нақты геологиялық барлау жұмыстары жүргізілген жоқ. Ғалымдардың бағалауы бойынша аймақтың жер қойнауында қазіргі уақытта қанша барланса, сонша қор әлі де бар. Жаңа кен орнын тауып, оны өнеркәсіптік игеруге кірісу үшін 15 жыл қажет. Сонымен қатар, экономиканың құлдырау жылдары тәжірибелі мамандардың көп кетуіне әкеп соқты, геолог мамандығына қажеттілік болмады. Сонымен бірге, теріс үрдісті жою мүмкіндігі бар, өйткені соңғы жылдары мемлекеттің барлау үшін бөлетін қаражатының көлемі өсіп отыр. Экономиканың шикізат сипаты тұтастай алғанда 10-15 жылдан кейін, егер өндірісті әртараптандыруды жеделдетпесе, жүйелік дағдарыстың себебі болуы мүмкін. Осындай тұжырым экономиканың нақты секторының және атқарушы билік өкілдерінің қатысуымен өткен Шығыс Қазақстан облысын кластерлік дамыту жолдары туралы семинарда айтылды. Облыс экспорты көлемінің 90% өнеркәсіптік өнім – мырыш, қорғасын, мыс, титан, тантал, бериллий, алтын, күміс, сирек кездесетін металдар құрайды. Бір мезгілде облыс аумағында өндіруге болатын өнім импортталады. Елдің және облыс экономикасының өсу үрдісін энергия тасымалдағыштар мен түсті металдар бағасының қолайлы конъюнктурасына сенімділік емес, экономикалық реформалар есебінен сақтап қалу талап етіледі. Жолдардың бірі –мысалы, облыстың машина жасаушылары мен батыс облыстардың мұнайшыларының кластерлер құруы, экономиканы сервистік-технологиялық негізге аударуы. Туризм саласында кластерлер құрудың да болашағы бар.

Қызылорда филиалы атап өткендей, күріш кластерін құру кезінде күріш өнеркәсібінде зерттеулер мен әзірлемелердің жетіспеушілігі, нарықтың қазіргі заманғы талаптарын қанағаттандырмайтын сорттарды өсіру, тұқым шаруашылығының жұмыс істеп тұрған жүйесінің жетілдірілмеуі, жердің сортаң тартуы сияқты негізгі проблемалар туындады.

Мұнай өндірумен айналысатын көптеген мұнай компаниялары жергілікті кәсіпкерлермен байланысқысы келмейді. Осыған байланысты облыс әкімшілігі облыстың ірі мұнай компаниялармен ынтымақтастық туралы меморандумға қол қойды. Тараптар оған сәйкес ауқымды міндеттемелер алды, атап айтқанда, мұнай компаниялары

кәсіпкерлер арасында тапсырыстар орналастырады, аймақтың әлеуметтік саласын дамыту үшін тұрақты негізде қаржы қаражатын бөледі. Сонымен қатар, компаниялар жергілікті мамандар мен жұмысшылардың санын қысқартпауға, олардың жалақысын төмендетпеуге міндеттенеді. Сондай-ақ шетелдік мамандарды тарту белгіленген квоталар шеңберінде қатаң түрде жүзеге асырылады.

Көптеген филиалдар атап өткендей экономиканың нақты секторының кәсіпорындарын дамытудағы өзекті проблемалар мыналар болып қалуда: меншікті қаражатпен жеткіліксіз қамтамасыз ету; негізгі құрал-жабдықтар тозуының жоғары дәрежесі; өнім бәсекелестігінің төмен болуы; маркетинг пен менеджмент деңгейінің жоғары болмауы; кооперациялық байланыстың жоғалуы; тұтынушылардың төлем жасауға қабілетсіздігі; банк кредиттерін ресімдеу немесе қол жеткізу проблемасы (жоғары пайыздар, кепіл мүлкінің төмен бағалануы); банктердің нақты секторды артықшылықпен қысқа мерзімді кредиттеуі; басқарудағы кедергілер; шетелдік кәсіпорындар тарапынан нарықтық бәсекелестік; жанар-жағар маймен қамтамасыз етудегі қиындықтар; шаруашылық жүргізуші субъектілерінің техникалық қайта жарақтандыруға ауқымды инвестициялар жасауға мүмкіндік бермейтін төмен кірістері; өткізу нарығының жетіспеушілігі, мемлекеттің баға жасау процесіне әсер ету тетіктерін күшейту қажеттілігі, сондай-ақ білікті қызметкерлердің жетіспеушілігі.

1. Қаржы нарығы

Депозит нарығы

Депозит нарығының дамуы 2006 жылғы 1 тоқсанда көптеген облыста депозиттер көлемінің ұлғаю үрдісімен сипатталды. Депозиттер көлемінің неғұрлым өсуі 2006 жылғы 1 тоқсанда Ақтөбе облысында 83% және Астана қаласында 53,8% болып байқалды. Депозиттер көлемінің төмендеуі Қостанай облысында 14,4% болып байқалды.

Депозиттердің өсуіне негізінен аймақтардағы экономикалық ахуалдың жақсаруы, халықтың табысының ұлғаюы, халықтың банк жүйесіне сенімінің артуы, сондай-ақ кәсіпорындардың қаржылық жағдайының жақсаруы себеп болды. Сонымен қатар банктердің жаңа салымшыларды тартуы үшін қатаң бәсекелестік жағдайында салымдар мен қосымша қызмет көрсетулер тізімін кеңейту бойынша жұмыстар жүргізілуде.

Халықтың ұлттық валютадағы салымдарының өсу үрдісі жалғасуда, бұл салымшылардың теңгедегі активтеріне сенімділік деңгейінің артқанын, сондай-ақ ұлттық валютадағы салымдар бойынша банктер ұсынып отырған сыйақы ставкаларының тартымдылығын растайды.

2006 жылғы 1 тоқсан ішінде тартылған депозиттер бойынша ставкалардың түрлі бағыттағы динамикасы байқалды. Мәселен, *теңгедегі депозиттер* бойынша көтерілуі облыстар бойынша орта есеппен 0,8 п.т., төмендеуі 0,7 п.т. құрады.

Теңгедегі мерзімдік депозиттер бойынша орташа алынған ең жоғары ставка Қарағанды және Қостанай облыстарында тиісінше 9,5% және 9,4%, ең төменгі ставка Атырау облысында 2,4% болып тіркелді.

Шетел валютасындағы депозиттер бойынша ставкалардың төмендеуі орташа алғанда 0,5 п.т болып байқалды, оның ішінде неғұрлым төмендеу Ақтөбе облысында 1,4 п.т болып байқалды.

Шетел валютасындағы мерзімдік депозиттер бойынша орташа алынған ең жоғары ставка Қарағанды облысында тиісінше 7,4%, ең төменгі ставка Шығыс Қазақстан және Атырау облыстарында 2,6% болып тіркелді.

Салымшы түрі бойынша депозит базасын қарау кезінде көптеген облыстарда тартылған депозиттердің едәуір бөлігі бұрынғыша алғанда жеке тұлғаларға тиесілі болды (74,2%). Депозиттердің халықтың жан басына шаққандағы көлемінің динамикасы 1-кестеде келтірілді.

Депозиттердің халықтың жан басына шаққандағы көлемі*
(резидент еместердің ағымдағы шоттарын және шоттарын есептемеген)

Облыстар	2006 жылғы 1 қаңтар			2006 жылғы 1 сәуірге		
	халық салымының жалпы көлемі (млн. теңге)	халық (мың адам)	халықтың жан басына шаққанда (мың теңге)	халық салымының жалпы көлемі (млн. теңге)	халық (мың адам)	халықтың жан басына шаққанда (мың теңге)
Ақмола	8018	746,7	10,7	8376	747,2	11,2
Ақтөбе	22513	686,9	32,8	50348	689	73,1
Алматы	4842	1604,2	3,0	6830	1605,8	4,3
Атырау	12013	472,2	25,4	14151	474,2	29,8
Шығыс Қазақстан	37292	1430,9	26,1	42539	1429,7	29,8
Жамбыл	8346	1001	8,3	9252	1002,6	9,2
Батыс Қазақстан	14789	609,2	24,3	16429	610	26,9
Қарағанды	69250	1334,3	51,9	84914	1335,8	63,6
Қостанай	26376	903,1	29,2	22576	902,5	25,0
Қызылорда	5955	618,1	9,6	5599	620,1	9,0
Маңғыстау	14607	374,6	39,0	16811	378,3	44,4
Павлодар	20588	742,7	27,7	23859	743,7	32,1
Солтүстік Қазақстан	11649	662,9	17,6	12162	662,2	18,4
Оңтүстік Қазақстан	14141	2233,3	6,3	14562	2245,3	6,5
Алматы қ.	568425	1247,4	455,7	621928	1257,5	494,6
Астана қ.	88590	550,2	161,0	136294	555,1	245,5

* Зерттеу және статистика департаментінің есептері бойынша

Кестені негізге ала отырып, халықтың жан басына шаққанда депозиттер көлемінің ең жоғары көрсеткіші 2006 жылғы 1 сәуірде Алматы және Астана қалаларында тиісінше 494,6 мың теңге және 245,5 мың теңге болып тіркелді. Алматы және Оңтүстік Қазақстан облыстарында осы көрсеткіш ең төмен – 4,3 мың теңге және 6,5 мың теңге. Ең жоғары және төмен көрсеткіштерді халықтың жан басына шаққанда облыстар бойынша 2006 жылғы 1 тоқсанда өзгерген жоқ.

Кредит нарығы

2006 жылғы 1 тоқсанда кредиттеу көлемінің ұлғаю үрдісі байқалды. Кредиттер бойынша негізгі борыштың неғұрлым көп ұлғаюы Алматы облысында 37,3%, неғұрлым аз ұлғаюы Алматы қаласында 3,4% болды.

Ұлттық валютадағы кредиттердің үлесін бөлу есепті кезеңде былайша қалыптасты. Ұлттық валютадағы кредиттердің неғұрлым көп үлес салмағы Қарағанды және Алматы

облыстарында (тиісінше 71,8% және 76,7%), неғұрлым аз үлес салмағы Оңтүстік Қазақстан облысында және Алматы қаласында (тиісінше 44,4% және 44,9%) тіркеледі.

Кредиттеу мерзімдері бойынша кредиттер құрылымында ұзақ мерзімді кредиттер бойынша қарқындап өсу байқалды. Нәтижесінде барлық аймақтар бойынша ұзақ мерзімді кредиттердің үлес салмағы 70% асты және оның ең төменгі мәні Маңғыстау облысында – 84% және Атырау облысында – 83% болып қалыптасты.

Теңгедегі кредиттер бойынша ең төменгі ставкалар Алматы қаласында 13,5%, ең жоғары ставкалар Алматы облысында 20,2%, Жамбыл және Ақмола облыстарында 20% болып тіркелді.

Шетел валютасындағы кредиттер бойынша ең төменгі ставкалар Маңғыстау облысында 13% болып тіркелді.

Кредиттердің едәуір бөлігі бұрынғыша сауда саласына бағытталды: қысқа мерзімді кредиттер бойынша олардың үлесі 60,8%, ұзақ мерзімді кредиттер бойынша 73,6%, сондай-ақ өнеркәсіп, құрылыс, ауылшаруашылығы және көлік пен байланыс қызметі алады.

Есептік кезеңде банктердің шағын кәсіпкерлік субъектілерін кредиттеудің өсу үрдісі Қазақстанның барлық аймағында жалғасты. Тұтастай алғанда шағын бизнеске берілген кредиттер көлемінің неғұрлым ұлғаюы Алматы облысында 31,7% және Қызылорда облысында 21,4% болып байқалды.

Қолма-қол ақша айналысы

Қазақстанның барлық облысында дерлік 2006 жылғы 1 тоқсанда қолма-қол ақша эмиссиясы көлемінің ұлғаюы байқалды. Ұлғаю тұтастай алғанда барлық аймақ бойынша 3,7% – 60% дейінгі аралықта болды. Осындай жағдай еңбекке ақы төлеудің көтерілуімен, халық табысының ұлғаюымен түсіндіріледі. Сонымен қатар шаруашылық жүргізуші субъектілердің қажеттілігі өсуде, өнеркәсіп өнімін шығару біртіндеп ұлғаюда, бөлшек тауар айналымы ұлғаюда, сондай-ақ кейбір облыстардың республикалық бюджеттен ресми трансферттер алумен түсіндіріледі.

Тауар және қызмет көрсету нарықтарының қатысушылары арасында есеп айырудың негізгі үлесі қолма-қол ақшамен жүзеге асырылады (орта, шағын кәсіпорындар және жеке кәсіпкерлер), бұл бюджетке аударымдарды қысқарту мақсатында кірістерді жасыру әдістерінің бірі болып табылады. Бұл өз кезегінде айналыстағы қолма-қол ақша көлемінің ұлғаюына себепші болады. Сондай-ақ нашар дамыған қолма-қол ақшамен жасалмайтын есеп айырысу жүйесін атап өту қажет, мұны төлем карточкалары сатып алынған тауарлар мен қызметтер үшін есеп айырысу үшін емес, негізінен қолма-қол ақша алу үшін ғана қызмет атқаратын факт растайды. Осындай жағдай Қазақстанның барлық облыстарында дерлік қалыптасқан.

Шетел валютасымен айырбастау операциялары

Қазақстанның барлық аймағында дерлік *АҚШ долларын* сатып алу көлемінің төмендеуі байқалады. Неғұрлым төмендеу Батыс Қазақстан облысында 24,7% болып байқалды. Бұл ретте көтерілу Маңғыстау облысында 22,1% болды. Доллар сату бойынша операциялар көлемі барлық облыста дерлік орташа алғанда 45,5% төмендеді, неғұрлым төмендеу Батыс Қазақстан облысында 62,1% байқалды.

Еуро бойынша сатып алу көлемі орташа алғанда 37,2% төмендегені байқалды. Сатып алу көлемінің неғұрлым төмендеуі Алматы облысында 54,4%, ұлғаю орташа алғанда 5,6% болды. Еуро сату бойынша неғұрлым өсу Астана қаласында 24,4%, неғұрлым төмендеу Ақмола облысында – 47,5% болды.

Ресей рублі бойынша сатып алу операциялары бойынша төмендеу барлық облыстарда дерлік орташа алғанда 23,4% байқалды. Сату операциялары бойынша төмендеу орташа алғанда 3,8% болды.

Әлеуметтік жағдай

2006 жылғы 1 тоқсанда бүкіл республика бойынша бір қызметкерге шаққанда орташа айлық жалақының өсуі орташа алғанда 24,6% байқалды. Есепті кезеңде номиналдық жалақының неғұрлым көп өсуі Ақмола облысында – 32,6% және Қостанай облысында – 31,2%, неғұрлым азы – Атырау және Маңғыстау облыстарында тиісінше 15,9% және 16,1% болды.

Халықтың аймақтық белгі бойынша кірісіндегі айтарлықтай айырма бұрынғыша сақталуда. Ең жоғары орташа айлық жалақы Атырау және Маңғыстау облыстарында тиісінше 65,2 мың теңге және 59,5 мың теңге, сондай-ақ Алматы және Астана қалаларында 52,5 мың теңге және 53,4 мың теңге, ал ең төменгі көрсеткіш Алматы облысында 24,4 мың теңге болды.

Ең жоғары жалақыны бұрынғыша кен өндіру өнеркәсібінің, қаржы саласының, жылжымайтын мүлікпен және жалдау операциялары бойынша қызмет көрсету саласының, құрылыс, көлік және байланыс салаларының қызметкерлері, ал ең төменгі жалақыны орман шаруашылығы, балық шаруашылығы, ауыл шаруашылығы, денсаулық сақтау және білім беру салаларының қызметкерлері алады.

Аймақтар бойынша жұмыс істейтіндер санының динамикасы әр түрлі бағытта қалыптасты, бұл ретте жасырын жұмыссыздық негізгі орынды алды. Нәтижесінде ресми жұмыссыздықтың ең жоғары деңгейі 2006 жылғы 1 тоқсанда Қостанай облысында 59,6 мың адам, Алматы облысында 58,9 мың адам болды.

Негізгі түйіндер

- 2006 жылғы 1 тоқсанда инфляцияның жалпы деңгейін сипаттайтын тұтыну бағаларының индексі облыстық статистика басқармаларының деректері бойынша Алматы және Астана қалаларында тиісінше – 104,3% және 104,1% неғұрлым жоғары болып қалыптасты. Аталған облыстарда бағалар индексінің көтерілуі негізінен тұтыну тауарлары бағаларының өсуі есебінен болды. Тұтыну бағаларының индексі Алматы және Шығыс Қазақстан облыстарында төмен болды және әрбір облыс бойынша тиісінше – 102,5% және 102,6% құрады.
- 2006 жылғы 1 тоқсанда ең төменгі күнкөріс шамасы республиканың барлық облыстарында орташа алғанда 2039 теңгеге көтерілді. Ең төменгі күнкөріс шамасының көрсеткіші бұрынғыша Атырау, Маңғыстау облыстарында және Алматы қаласында неғұрлым жоғары, тиісінше – 10237 теңге, 9974 теңге және 9802 теңге және Оңтүстік Қазақстан облысында 7208 теңге және Жамбыл облысында 7380 теңге төмен болды.
- Өндірістің ұлғаюы бұрынғыша негізінен мал шаруашылығының жиынтық өнімінің өсуіне: сүт сауудың, ет, жұмыртқа өндірудің ұлғаюына байланысты болды. Ауыл шаруашылығының негізгі өндірушілері шаруа қожалықтары болып табылады: олардың үлесіне барлық өнім көлемінің 90% келеді.
- Депозит нарығының 2006 жылғы 1 тоқсандағы дамуы көптеген облыста депозиттер көлемінің ұлғаюы үрдісімен сипатталды. Депозиттер көлемінің неғұрлым өсуі 2006 жылғы 1 тоқсанда Ақтөбе облысында 83% және Астана қаласында 53,8% болды. Депозиттер көлемінің төмендеуі Қостанай облысында 14,4% болып байқалды.
- 2006 жылғы 1 тоқсанда бүкіл республика бойынша бір қызметкерге шаққанда орташа айлық жалақының өсуі орташа алғанда 24,6% болды. Номиналдық жалақының есепті кезеңдегі неғұрлым өсуі Ақмола облысында 32,6% және Қостанай облысында 31,2%, ең төменгі өсуі Атырау және Маңғыстау облыстарында тиісінше 15,9% және 16,1% болды.

Республика бойынша жалпы экономикалық ахуал 2006 жылғы 1 тоқсанда экономиканың нақты секторындағы өндіріс көлемінің тұрақты өсу қарқынымен

сипатталды, оған экономиканың дамуы үшін қалыптасып отырған қолайлы жағдайлар және республикадағы экономикалық ахуалды тұрақтандыруға бағытталған бірқатар шараларды іске асыру мүмкіндік жасады.

ЭКОНОМИКА ЖӘНЕ ҚАРЖЫ НАРЫҒЫ: АЙМАҚТЫҚ АСПЕКТІЛЕР

АСТАНАНЫҢ ҚОЛМА-ҚОЛ АҚША АЙНАЛЫМЫ

Сейфуллин М.Х., ҚРҰБ Орталық филиалының директоры (Астана қаласы)

Астана астана мәртебесін алған кезден бастап қала банктерінің қасалық айналымдары кіріс бойынша, сондай-ақ шығыс бойынша да жылдан жылға өсіп келеді. Бірінші кезекте осы көрсеткіштің өсуіне басқа да факторлардың маңызы зор болғанымен, аймақтың әлеуметтік-экономикалық дамуы жоғары қарқынға ие болды.

Ұлттық Банктің маңызды функцияларының бірі міндеттердің кең аясын көрсететін ұлттық валютаның эмиссиясы болып табылады, олардың бір бөлігі Ұлттық Банктің филиалдарына жүктелген, атап айтқанда: қолма-қол ақша аймақтарының қажеттіліктерін уақтылы қанағаттандыру, тозған және айналыстан алынған банкноталарды қайта есептеу және оларды жоюға жіберу, айналыстағы қолма-қол ақшаның тозу дәрежесін бақылау, бүлінген және күмәнді ақша белгілеріне сараптама жүргізу және басқалары.

Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі қызметінің қолма-қол ақша айналысын реттеу саласындағы негізгі бағытын ұстана отырып, Орталық филиал экономика субъектілерінің ұлттық валютаның ақша белгілеріне қажеттіліктерін уақтылы және толық қанағаттандырады. Астана қаласы қолма-қол ақша эмиссиясының жоғары деңгейіндегі аймақтардың бірі болып табылады. Астанада эмиссияның өсуіне қолма-қол ақшаның Қазақстанның басқа аймақтарына көшуі, Астана қаласын мемлекеттік дамыту бағдарламаларын іске асыру, басқа аймақтармен салыстырғанда жалақының салыстырмалы жоғары деңгейі сияқты факторлар айрықша ықпал етеді. Осы факторлардың барлығы екінші деңгейдегі банктердің қасса айналымдарының өсуіне ықпал ете отырып, соңғы бірнеше жылдар бойы өзгеріссіз қалып отыр.

2005 жылы 2004 жылмен салыстырғанда Астана қаласы банктерінің қасса айналымдары кіріс бойынша 53,0%, шығыс бойынша - 47,1% өсті. Банктерге түсімдердің негізгі үлесін (1-сурет) тауарларды, жұмысты және қызмет көрсетуді сатудан түскен түсімдер құрайды, оған 32% тиесілі. Түсімдер өсімінің қарқыны 2005 жылы 2004 жылмен салыстырғанда 51,6% болды. Шығыс бөлігінде (2-сурет) тауарларға, жұмысқа және қызмет көрсетуге беру басым болды, мұнда өсім қарқыны 29,1% болды. Осы баптар бойынша айналымның көбеюі азық-түлік өнімдерін және халық тұтыну тауарларын қолма-қол есеп айырысумен сату көлемінің өсуі дәлел болады, бұған астана халқына қызмет көрсету саласының дамуы және төлем қабілетінің артуы үлкен дәрежеде себепші болды.

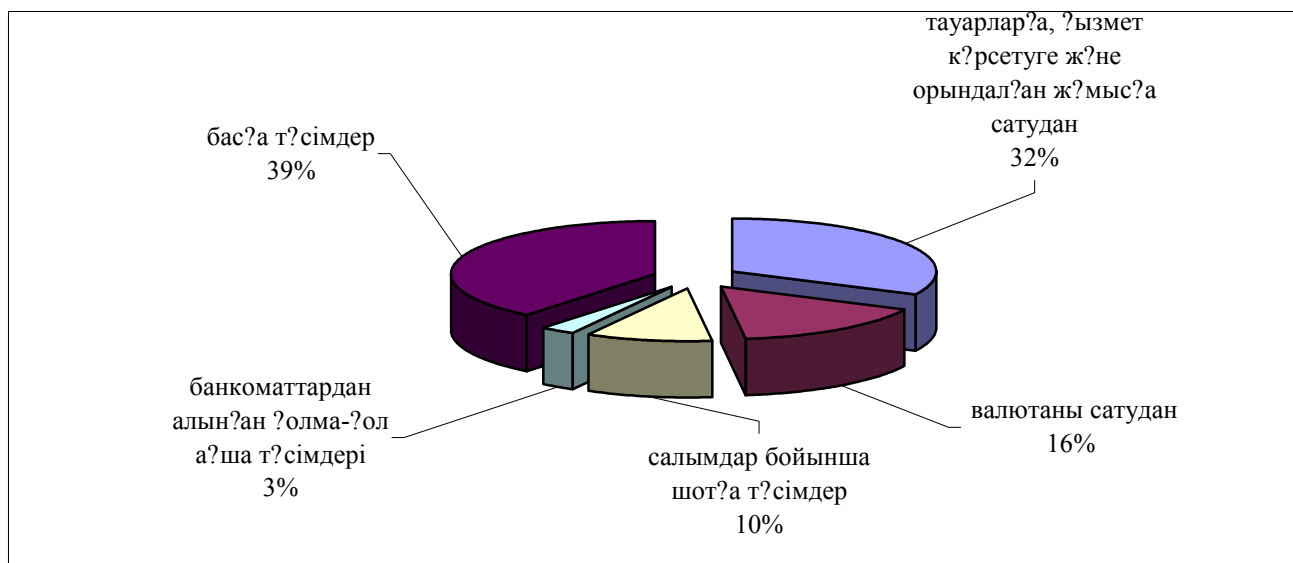
Қолма-қол ақша айналымында елеулі көлемге валюта операциясына және депозиттік шоттарға түсімдер және ақша беру сәйкес келеді (1 және 2-сурет). Егер 2004 жылы валюта операциясына түсімдер және ақша беру үлесі бойынша депозиттік шотқа түсімдер мен ақша беруден басым болса, ал 2005 жылы керісінше болғаны байқалды, бұл теңге позициясының шетелдік жетекші валюталарға, негізінен, АҚШ долларына қатысты нығаяуына және республиканың банк жүйесіне халық сенімінің өсуіне байланысты. Депозиттік шотқа түскен түсімдерге қатысты салымдардың жалпы көлемі 2006 жылғы 1 қаңтарда өткен жылдың осы кезеңімен салыстырғанда 9,5% өсті. Ұлттық валютамен депозиттердің үлесі салымдардың жалпы сомасында 17% көбейіп, 52,5% болды.

Банктердің қасса айналымының оның жалпы көлемінің 13,6% алатын шығыс бөлігінің бір бабы банкоматтарды нығайтуға арналған ақша беру болып табылады. Өткен жылы осы бап бойынша өсімнің қарқыны 52,7% болды, бұл төлем карточкаларын пайдаланушылар санының көптеп өсуіне және банкомат желілерінің кеңеюіне байланысты. Қала банктері 230,0 мың төлем карточкаларын сатты, оларды ұстаушылар саны 218,7 мың адам болды. Астана 1 төлем карточкасына сәйкес келетін халық санына

қатынасы бойынша барынша қолайлы ахуал қалыптасқан Қазақстанның аздаған аймақтарының бірі болып табылады. Астананың екі тұрғынына бір төлем карточкасы тиесілі.

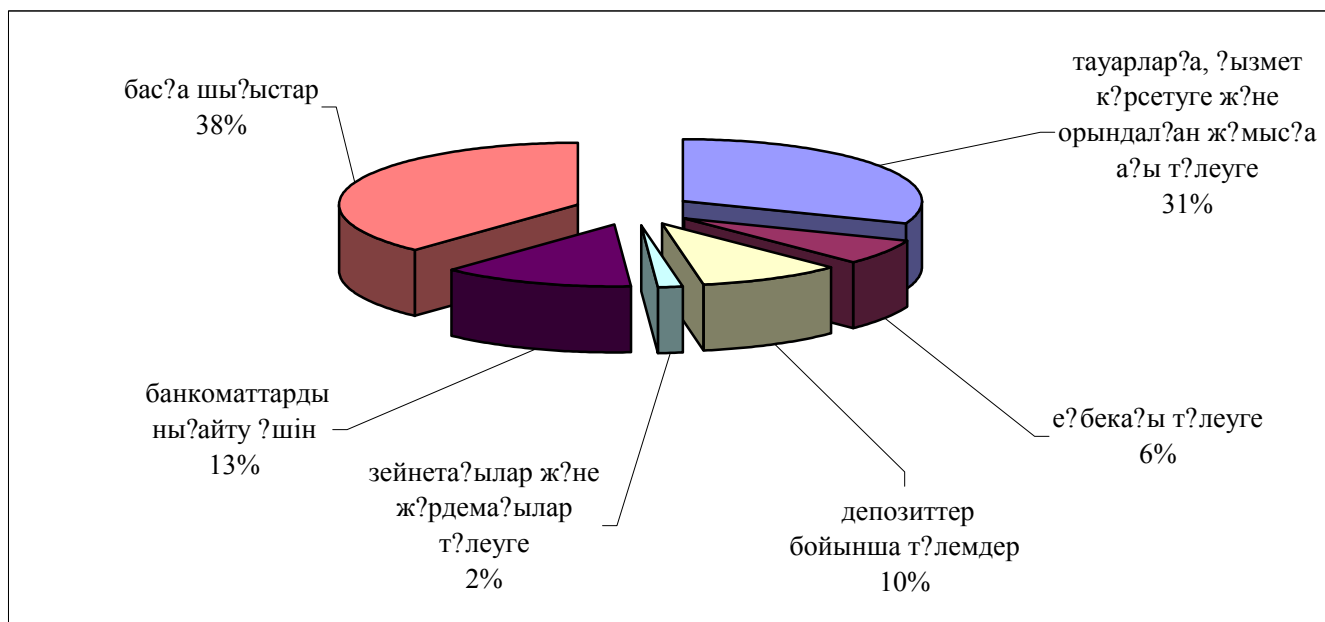
1-сурет

Астананың қолма-қол ақша айналымының 2005 жылғы кіріс бөлігі

2-сурет

Астананың қолма-қол ақша айналымының 2005 жылғы шығыс бөлігі

Қолма-қол ақша берудің жалпы көлемінде неғұрлым көбею – 2,7 есе, несие беру бойынша байқалды. Бұл ретте қала экономикасындағы банктердің кредиттері бойынша борыш сомасы 2005 жылдың аяғында өткен кезеңмен салыстырғанда 84,3% ұлғайды.

Жоғарыда атап өткендей, Астана барынша ірі номиналды қолма-қол ақшаның Қазақстанның оңтүстік аймақтарына көшуге негізделген эмиссияның жоғары деңгейі бар аймақтардың бірі болып табылады. Ірі номиналды қолма-қол ақша тапшылығынан туындайтын проблема, әсіресе, банкоматтардың жұмысында айқын көрінеді. Қаланың мәртебесіне негізделген жоғары жалақы деңгейіне байланысты банкоматтарды ұсақ

купюралармен толтыру кезінде банкоматтарды іске қосудың жиынтық лимиті шыдамайды, іске қосу циклының қысқаруынан олардың жұмысында үнемі іркіліс туындайды, ал бұл өз кезегінде, халықтың тарапынан наразылық туындатады.

Астана қаласындағы банктердің кассаларындағы номиналы ірі монеталардың артық болуы осындай мәселелерге жатады. Бүгінгі күні оған деген қажеттілік 100% қанағаттандырылғанына қарамастан, банктер нығайтудың жалпы сомасынан кемінде 4-5% мөлшерде осындай монетамен нығайтылады.

Осылайша, астананың қолма-қол ақша айналымының өсуі экономиканың өсуіне, қала халқының көбеюіне және еңбекақы төлеу деңгейінің артуына байланысты, мұның өзі тауарларды, жұмысты және қызмет көрсетуді сату көлемінің өсуіне тікелей ықпал етеді. Мысалы, қаланың өткен жылғы экономикасы 9,7% өсті, Астана тұрғынының орташа айлық номиналды жалақысы - 21,6% (нақты көрсетуде – 13,5%), бөлшек тауар айналымы салыстырмалы бағамен 15,8% ұлғайды. Қолма-қол ақша айналымында, әрине, ақшаның елдің басқа аймақтарына көшуі маңызды рөл атқарады.

Алайда, Ұлттық Банк қызметінің қолма-қол ақша айналысын реттеу саласындағы негізгі бағытын қолдана отырып, Орталық филиал экономика субъектілерінің ұлттық валютаның талап етілетін саны мен сападағы ақша белгілеріне қажеттіліктерін уақтылы және толық қанағаттандыруға тырысады.

ШЕТ ЕЛДЕРДІҢ ТӘЖІРИБЕСІ

Дүниежүзілік банк. Қазақстан Республикасымен әріптестік стратегиясы

Күмісбеков К.Б.

«ҚР Ұлттық Банкі» ММ Жамбыл филиалының экономикалық талдау және статистика бөлімінің жетекші маманы-экономисінің міндетін атқарушы

Дүниежүзілік Банк 180-нен астам мемлекетке, байларға және кедейлерге тиесілі халықаралық ұйым, ол 1944 жылы құрылды және екінші дүниежүзілік соғыстың салдарын жоюмен айналысты. Одан әрі оның қызметі әлемнің, әсіресе, негұрлым аз дамыған елдердің ресурстарын және өндірістік қуаттылықтарын дамытуға бағытталды.

Дүниежүзілік Банк тұрақты экономикалық өсу мен дамуға ықпал ету арқылы кедейшілік деңгейін төмендетуді және халықтың өмір сүру деңгейін арттыруды алдына мақсат етіп қояды. Банк заемдар береді, техникалық көмек көрсетеді және дамушы елдерге осы мақсатқа жету жолында көмектесуге арналған саясаттың негізін қалайтын қағидаттарын әзірлейді. Дүниежүзілік Банктің Қазақстандағы Тобы Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ), Халықаралық даму қауымдастығы (ХДҚ), Инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА), Инвестициялық дауларды реттеу жөніндегі халықаралық орталық (ИДРХО) және Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК) арқылы жұмыс атқаруда. Қазақстан ХҚДБ, ХДҚ, ИККА, ИДРХО 1992 жылғы шілдеде және Халықаралық қаржы корпорациясына 1993 жылғы қыркүйекте мүше болды. Дүниежүзілік Банктің Тобы коммерциялық емес ұйымдық құрылым, Қазақстандағы сыртқы қаржыландырудың ірі көздерінің біреуі болып табылады.

Қазақстандағы реформалардың жалпы мақсатына сәйкес Дүниежүзілік Банк тобының көмек стратегиясы мынадай бағыттардағы дамуға арналған:

1. Нарықтық экономикаға өту жағдайларында құқықтық және институционалдық базаны жетілдіруді және өтуді жеңілдету үшін қажетті физикалық инфрақұрылымды қоса алғанда экономикалық өсуге жәрдемдесу.

2. Өтпелі кезеңге тән қайыршылық деңгейін төмендету үшін әлеуметтік қызмет көрсетуді ұсыну мен қаржыландыруды оңтайландыруды қоса алғанда әлеуметтік қамтамасыз ету жүйесін нығайту.

Дүниежүзілік Банк саясат туралы диалогты қолдау үшін, сондай-ақ кредиттеуге байланысты оның қызметі базасын қамтамасыз ету үшін макроэкономикалық және салалық мәселелер бойынша талдау жұмыстарын жүргізеді. Қазақстанда Дүниежүзілік Банк ұсынатын заемдардың ішінде мыналарды атауға болады:

1. Іске асыру сатысындағы құрылымдық заемдар (әкімшілік реформаларға, бюджетті қалыптастыру және мемлекеттік инвестицияларды жоспарлау барысы реформаларына, зейнеткерлік реформасын қолдауға арналған заемдар).

2. Іске асыру сатысындағы инвестициялық заемдар (техникалық көмек жобасы, мұнайгаз секторына техникалық көмек жобасы, кәсіпорындарды және қаржы секторын дамыту жобасы, әлеуметтік қорғау жобасы, жерді суландыруды және жерді құрғатуды жетілдіру бойынша жоба, Өзен мұнайгаз кен орнын сауықтыру бойынша жоба, қазынашылықты түрлендіру жобасы, Қызылорда қаласында сумен жабдықтау бойынша пилоттық жоба, жылжымайтын мүлікке құқықты тіркеу жобасы, ауыл шаруашылығын жекешелендіргеннен кейін қолдау жобасы, жол саласын жетілдіру жобасы).

3. Дайындық сатысындағы заемдар (денсаулық сақтау саласын реформалау жобасы, құқықтық реформа жобасы, Атырау қаласында сумен жабдықтау бойынша пилоттық жоба, әлеуметтік қорғау реформасын қолдау және т.б.).

Жоғарыда аталған жобалар мен операциялық қызметтің түрлерінен басқа, оларға қосымша ретінде Дүниежүзілік Банк **Аз гранттар бағдарламасы** (АГБ) бойынша үкіметтік емес ұйымдардың жобаларын қаржылай қолдауды жүзеге асырады. Гранттар семинарлар, конференциялар, арнайы жарияланымдар, аудиовизуальді материалдар және шағын ұйымдарды әдетте қаржыландыру қиын болатын басқа да жаңашылдық жүйелік іс-шаралар сияқты қызметтің ақпараттық түрлері үшін беріледі. Гранттар қайыршылық деңгейін, қоршаған ортаның ластануын төмендету, адам ресурстарын дамыту және жеке секторды дамыту сияқты әлеуметтік экономикалық даму мәселелеріне назар аударады. Дүниежүзілік Банк үкіметтік емес ұйымдарға тікелей қаржылай көмек көрсетпеуіне қарамастан, соның өзінде олардың Дүниежүзілік Банк қаржыландыратын жобаларға қатысуын қолдайды. Үкіметтік емес ұйымдар мынадай бағыттар бойынша Дүниежүзілік Банппен ынтымақтастықта болады:

- экономикалық саясат мәселелері бойынша консультация, қоса қаржыландыруға үлес қосу;

- жобаларды әзірлеуге, жүзеге асыруға, мониторингіне және бағалауға көмек.

Үкіметтік емес ұйымдар қатысатын жобалар ауқымы ауыл шаруашылығын және ауылдың, елді мекендердің, денсаулық сақтаудың дамуын, қоғамдық тамақтануды, қоршаған ортаны қорғауды, әйелдерге қатысты мәселелерді және олардың мүмкіндіктерін, сумен жабдықтау, жерді суландыру мен қала тұрмысын дамытуды қамтиды. Дүниежүзілік Банк өздерінің заемдарын пайдалану үшін, сондай-ақ қажетті тауарлар мен қызмет көрсетуді сатып алуды қоса алғанда қаржыландыруға өзі көмектесетін жобалардың іске асырылуына бақылау жүргізуге арналған ережені әзірледі.

Дүниежүзілік Банк мыналарды сатып алуды жүргізудегі оның саясатын айқындайтын 5 негізгі мақсатты көздейді:

1. жобалар үшін қажетті тауарлар мен қызметті сатып алу кезінде құралдарды үнемдеу мен тиімділігіне тиісті назар аударылуын қамтамасыз ету;

2. заем қаражаты жобаларды орындау үшін қажетті тауарлар мен қызметті ғана сатып алу үшін пайдалануын қамтамасыз ету;

3. Дүниежүзілік Банк қаржыландыратын келісім-шарттар жасау құқығы үшін бәсекеге Дүниежүзілік Банкке мүше елдердің ішінен тендерге қатысуға құқығы бар барлық қатысушыларына тең мүмкіндіктер беру;

4. заем алушы елдердегі жергілікті мердігерлердің және өндірушілердің дамуына жәрдемдесу;

5. сатып алу процесінің айқындылығын қамтамасыз ету.

Халықаралық қайта құру және даму банкі (ХҚДБ).

1945 жылы негізі қаланды. Орналасқан жері - Вашингтон. Банк қатысушыларының санына 182 ел кіреді.

Негізгі мақсаттары:

- мүше елдерге оларға ұзақ мерзімді заемдар мен кредиттер беру арқылы экономикасының дамуына жәрдемдесу;
- кепілдік беру немесе заемдарға және жеке кредиторлардың басқа да инвестицияларына қатысу арқылы шетелдік инвестициялауды көтермелеу;
- халықаралық сауданың ұзақ уақыт бойы теңгерімді өсуін ынталандыру, мүше елдердің төлем баланстарының теңгерімділігін қолдау.

Қаржылық ресурстарды қалыптастырудың көздері жарғылық капитал; заем құралдары; қарызды өтеу шотына төлемдер болып табылады

Халықаралық қаржы корпорациясы (ХҚК).

Нарықтық қатынастарды қалыптастыру процесін жылдамдату және «үшінші әлем» елдерінде жеке кәсіпкерлікті ынталандыру мақсатында 1956 жылы Халықаралық қаржы корпорациясы құрылды, ол 1957 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы (БҰҰ) мамандандырылған мекемесі мәртебесін алды. ХҚК Халықаралық қайта құру және даму банкінің (ХҚДБ)

дамушы елдердегі жеке кәсіпкерлікті ынталандыру бойынша мүмкіндіктерін кеңейтуге арналған.

Қазақстан 1993 жылғы қыркүйекте Халықаралық қаржы корпорациясының мүшесі болғанына қарамастан, ХҚК-ның қызметі бұрынырақ, 1992 жылғы қазанда елге бірінші миссия келген кезде басталды. Дүниежүзілік Банктің тобы шеңберінде ХҚК жеке сектормен жасалатын жұмысқа жауап береді және осы ұйымның ролі жеке секторға инвестицияларды қаржыландыру арқылы жеке секторды дамытуға, халықаралық қаржы нарықтарындағы капиталды жұмылдыруға жердемдесу және үкімет пен жеке құрылымдар үшін техникалық көмек көрсету және консультациялар беру болып отыр.

Инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі көпжақты агенттік (ИККА).

ХҚДБ-нің 1985 жылы Сеульде өткен сессиясында Инвестицияларға кепілдік беру жөніндегі көпжақты агенттікті құруға шешім қабылданды. Осы мақсатта ИККА құру туралы Сеуль конвенциясына қол қойылды. Ұйымның негізгі міндеті заемшы елдерге жеке капитал инвестицияларына жердемдесу болып табылады. ИККА коммерциялық емес тәуекелдердің мынадай жағдайларында ұзақ мерзімді кепілдік беруді қамтамасыз етуді көздейді:

- 1) қабылдайтын ел үкіметінің капитал айырбастауға және аударуға шектеулер енгізуі;
- 2) қабылдайтын елдің шетел салымшысын инвестицияларға меншік немесе инвестицияларды бақылау құқығынан айыратын немесе оның пайдасын айтарлықтай азайтатын заңнамалық немесе әкімшілік шаралары;
- 3) қабылдайтын елдің мемлекеттік органдарымен жасалған шарттарын бұзуға әкеп соқтыратын, инвесторға қатысты кемсітушілік сот және әкімшілік практикасы;
- 4) қарулы қақтығыстар және азамат соғыстары.

ИККА сондай-ақ өз елдеріне жеке капитал тартуға көмек көрсету мақсатында үкіметтің консультациялық қызметін ұсынады.

Халықаралық даму қауымдастығы (ХДҚ).

1960 жылғы қарашада өте кедей мүше елдердің қажеттіліктерін қанағаттандыру мақсатында Халықаралық қайта құру және даму банкінің басқа филиалы – Халықаралық даму қауымдастығы құрылды. ХДҚ – 1961 жылдан бастап БҰҰ-ның мамандандырылған мекемесі.

ХҚДБ-нің филиалы бола отырып, ХДҚ да Банк сияқты мақсаттар қояды, оның қызметі жеке капитал салымдары үшін қолайлы жағдайлар жасауға, дамушы елдерге капитал экспорттауды ынталандыруға, көпжақты жеңіл кредит беруді, әлемнің өте кедей елдеріне пайызсыз заемдар беруді бақылауды жүзеге асыруға бағытталған. ХҚДБ және ХДҚ қатар жұмыс істейді. Олар бірлесе отырып, бірыңғай штатты пайдаланды, бір басшылыққа бағынады, бір Президентке есеп береді және де жобаларды бағалау кезінде бірдей стандарттарды пайдаланады. Мемлекет ХДҚ-на мүше болмай тұрып, алдымен ХҚДБ-не мүше болу қажет.

Қазақстан Республикасымен әріптестік стратегиясы.

Дүниежүзілік Банк Қазақстан Республикасы Үкіметінің өтініші бойынша жобаларды әзірлейді және қаржыландырады. Жобаны және заем талаптарын бағалағаннан кейін, келіссөздер жүргізіледі, Директорлар кеңесі бекітеді және қол қояды. Заем Қазақстан Республикасының Парламенті бекіткеннен кейін күшіне енеді.

1992 жылғы шілдеден бастап Дүниежүзілік Банк Қазақстанда жалпы сомасы 2 миллиард АҚШ долларына 26 операцияны қаржыландырды. Бұған 6 құрылымдық заем (1,270 млн. АҚШ доллары), 18 инвестициялық жоба (692,7 млн. АҚШ доллары) және Жаһандық экологиялық қордың гранттары (5,27 млн. АҚШ доллары) кіреді. Осы 26 операцияның 2003 жылғы 31 желтоқсанда 16 операциясы аяқталды. Оның үстіне, қазіргі уақытта 5 жаңа жоба дайындық сатысында тұр.

Банктің ағымдағы кредиттік портфелі негізінен, ауыл шаруашылығына, қоршаған ортаны қорғауға және инфрақұрылымға бағытталған. Қазіргі таңда мынадай он жоба іске асырылу сатысында тұр:

1. **Сырдария өзені мен атырауларын Арал теңізінің Солтүстік бөлігі бақылау бойынша жоба** (2001–2007 жылдар, 64,5 млн. АҚШ доллары) Сырдария өзені бассейнінде ауыл шаруашылығы өндірісін және балық аулауды сақтау және Арал теңізінің солтүстік бөлігінде экологиялық және табиғи жағдайларды қалпына келтіру міндетін қойып отыр.
2. **Өзен мұнайгаз кен орнын оңалту жобасы** (1996–2005 жылдар, 109 млн. АҚШ доллары) «ӨзенМұнайГаз» ЖАҚ қайта құрылымдауға жәрдемдесуге, компанияның басқару әлуетін және табиғатты қорғау мониторингін нығайтуға бағытталған.
3. **жол саласын жетілдіру жобасы** (1998–2004 жылдар, 100 млн. АҚШ доллары) қолданылып жүрген нормалар мен стандарттарды сақтай отырып, жол учаскелерін ішінара қалпына келтіру, ағымдағы жөндеу ауқымын кеңейту арқылы жолдар мен жол көліктерін тиімді пайдалануды жақсартуға бағытталған.
4. **электр беру желілерін оңалту жобасы** (1999–2005 жылдар, 140 млн. АҚШ доллары) Ұлттық электр желілерін басқару компаниясын (КЕГОК) нығайтуды, энергиямен жабдықтаудың сенімділігі мен сапасын арттыруды, электр энергиясы бәсекелестік нарығын қалыптастыруды жоспарлап отыр.
5. **Нұра өзенін сынаптан тазарту жобасы** (2003-2009 жылдар, 40.4 млн. АҚШ доллары), су сапасын басқаруды арттыруға бағытталған.
6. **ауыл шаруашылығын жекешелендіруден кейінгі қолдау – 2 кезеңі** (2004-2009 жылдар, 35 млн. АҚШ доллары) ауылда фермерлерді, шағын және орта ауыл шаруашылығы кәсіпкерлерін қаржылық қызмет көрсетумен қамтуды ұлғайтуға бағытталған.
7. **ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыру жобасы** (2005-2010 жылдар, 24 млн. АҚШ доллары), Қазақстанда нарыққа және білімге қол жеткізуді ынталандыру арқылы ауыл шаруашылығының бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталған.
8. **қуаң жерлерді басқару жөніндегі жоба** (2003-2009 жылдар, 9,7 млн. АҚШ доллары, Жаһандық экологиялық қор гранты) Қарағанды облысының Шет ауданының пилоттық аумағында маргиналды құрғақ экожүйені тұрақты пайдалануды ынталандыруға бағытталған.
9. **ормандарды қалпына келтіру және Қазақстан аумағындағы орманды жерлерді көбейту жобасы** (2005-2012 жылдар, 30 млн. АҚШ доллары, бірлесе қаржыландыру – Жаһандық экологиялық қордың (ЖЭҚ) гранты, 5 млн. АҚШ доллары), Ертіс маңындағы қарағайлы ормандарға, Арал теңізінің кеуіп қалған түбіне және сексеуіл екпе ағаштарына ерекше көңіл бөле отырып, қоршаған ортаның сапасын және ормандарды және оларға жақын жайылым ресурстарын басқаруды экономикалық мақсатқа сай және тұрақты қалпына келтіруге көмек көрсетуге бағытталған.
10. **Солтүстік-Оңтүстік электр беру желісі құрылысының жобасы** (2005-2009 жылдар, 100 млн. АҚШ доллары), басты мақсаты - Қазақстан кәсіпорындары мен халқының сенімді, экономикалық тиімді және жоғары сапалы электр қуатымен жабдықталуын қамтамасыз ету.

Төменде келтірілген жобалар дайындық сатысында:

1. инновацияны дамыту және бәсеке қабілеттілікті дамыту бойынша жоба.
2. кеден қызметін түрлендіру жобасы.
3. Өскемен қаласындағы су қоймасының құрылысы және жер асты суларын ластануының алдын алу.
4. II кезең жерді суландыру және жерді дренаждау.
5. суарылатын экожүйелерді басқару жобасы.

Дүниежүзілік Банк әрбір екі-үш жыл сайын клиент елмен ынтымақтастық үшін басшылыққа алынатын жұмыс жоспарын әзірлейді. Әдетте, осындай жұмыс жоспары «Елге көмек стратегиясы» немесе ЕКС деп аталатын құжатта жазылады. Қазақстан экономикасындағы жағымды өзгерістерге байланысты Банк «елге көмек» дегеннен «елмен әріптестік» дегенге ауысты. Сондықтан Дүниежүзілік Банк пен Қазақстан Республикасының Үкіметі 2004 – 2007 жылдарға арналған Әріптестік стратегиясын (ӘС) әзірлеуде жұмыс жасады, бұл Қазақстан Республикасы Үкіметіне 2004-2006 жылдарға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың индикативтік жоспарын, 2015 жылға арналған әлеуметтік-экономикалық дамудың орташа мерзімді фискальді тұжырымдамасын және мақсатқа жетуді іске асыруда көмек көрсету үшін Дүниежүзілік Банктің негізгі құралы болып отыр. Бұл үшін ӘС әзірлеу кезінде елдегі экономикалық ахуал, оның даму басымдылығы және экономикалық қызмет нәтижесі ескерілді. Оның үстіне, ӘС Дүниежүзілік Банктің халықаралық даму институты ретінде өкілеттігін көрсетеді, сондай-ақ Банк тарапынан қандай үлес қосудың басқа даму институттарымен және қаржыландыру көздерімен салыстырғанда айтарлықтай тиімді екендігін айқындайды. Жалпы алғанда ӘС Қазақстан экономикасын әртараптандыруды қолдауға және оның бәсеке қабілетін арттыруға бағытталған.

Елдің сыртқы қаржыландырудағы қажеттілігінің төмендеуін ескере отырып, банктік көмек бағыты неғұрлым мақсатты инвестициялық заемдарға, саяси диалогқа және білім беруге қарай ауысты. Талдама жұмысты жоспарлаудың және қаржыландырудың жаңа тетігі алты миллион АҚШ доллары бюджеті бар **Бірлескен экономикалық зерттеулер бағдарламасы (БЭЗБ)** болып табылады, бұл бағдарламаны Дүниежүзілік Банк пен Қазақстан Республикасының Үкіметі шығыстарды бірлесіп көтеру туралы келіссөздерге сәйкес бірлесе отырып жүргізеді. БЭЗБ 2002 жылы басталды және де өте жақсы нәтиже көрсетіп отыр. Осы талдама зерттеулер Үкіметтің болжамдарын қолдауға және негізгі стратегиялық аса маңызды салаларда шешімдер қабылдау барысында өте тиімді болып отыр. Экономикалық зерттеулердің бағыты мен көлемін Үкімет Банкпен кеңесе отырып жыл сайын айқындайды. Қазіргі таңда БЭЗБ қамтыған тақырыптары: білім беру мен денсаулық сақтауды дамыту стратегиясы, мемлекеттік шығыстар мен сатып алуды жүзеге асыру стратегиясы, Дүниежүзілік Сауда Ұйымына (ДСҰ) кіру, кедейшілікті талдау, қоршаған ортаға экономикалық өсудің ықпалын азайту, мұнай кірістерін басқару, инновация мен технологияны ынталандыру жолдары.

Дүниежүзілік Банктің Қазақстанның дамуы бойынша іс-шараларға айтарлықтай үлесі ел алдында тұрған қиындықтарды талдау және зерделеу болып табылады. Бұл банктің қарыз алу бағдарламасында ғана көрінбейді, сондай-ақ Үкіметпен стратегиялық мәселелер бойынша диалогтың іргетасын қалайды.

ЗАҢНАМАҒА ТҮСІНДІРМЕЛЕР**Валюталық реттеудің жаңа бағыт-бағдарлары**

Гуменюк Т.Ю.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Орталық филиалы директорының орынбасары

Соңғы уақытта ТМД-ге қатысушы кейбір мемлекеттердің валюталық заңнамасы мақсаты валюталық операциялар жүргізуге байланысты шектеулерді ішінара немесе толық алып тастау болып табылатын өзгерістерге ұшырауда. Бұдан Қазақстан да тыс қалмады, мұнда валюта нарығына қатысушылардың қызметін жеңілдетуге арналған құқықтық шаралар кешені қабылданды.

Валюталық операцияларды жүргізуге қойылған шектеулерді бұдан әрі алып тастауды қамтамасыз ететін жағдайларды жасау және ұлттық валютаның толық айырбасталымдылығына көшу үшін, Қазақстан Республикасында 2005-2007 жылдарға арналған валюталық режимді ырықтандыру бағдарламасы қабылданды. Көрсетілген құжатқа сәйкес республикада 2007 жылы аяқтау жоспарланып отырған валюта нарығын ырықтандырудың кезекті сатысы жүргізіліп жатыр.

Бағдарламаның ережелерін іске асыру және қажетті құқықтық негізді құру мақсатында валюта нарығын ырықтандырудың екінші сатысын жүзеге асыру үшін Қазақстан Республикасының «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» 2005 жылғы 13 маусымдағы жаңа Заңы қабылданды. Күшіне енгізу 2007 жылғы 1 қаңтарға, яғни ырықтандырудың кезекті сатысын аяқтау сәтіне белгіленіп отырған кейбір ережелерін қоспағанда, Заң 2005 жылғы 18 желтоқсаннан бастап күшіне енді.

Тұтас алғанда, жаңа Заң валюталық операцияларды жүргізуге қатысты барлық негізгі нормаларды жүйеледі. Құжаттың негізгі құрылымы қолданылуы 2007 жылдан кейін де сақталатын шешуші нормалардан тұрады. Бұл құрылымға сондай-ақ ағымдағы және күрделі операциялар бойынша валюталық режим толық ырықтандырылғанға дейін қолданылатын уақытша шектеулер мен тыйымдар да кіргізілген. Сонымен, осы Заң оған өзгерістер мен толықтырулар енгізуді қажет етпестен, 2007 жылы ырықтандыруға көшуді жүзеге асыруға мүмкіндік береді.

«Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» жаңа Заңға сәйкес резиденттер және резидент еместер ретіндегі жеке тұлғалардың Қазақстаннан қолма-қол шетел валютасын алып шығуына қатысты бірдей құқықтары белгіленген. Жеке тұлғалар, резиденттер және резиденттер еместер, алып шығатын қолма-қол шетел валютасының шығу тегін растайтын құжаттар ұсынбай-ақ Қазақстан Республикасынан баламасы он мың АҚШ долларынан аспайтын мөлшерде қолма-қол шетел валютасын алып шығуға құқылы.

Заңда валюталық шектеулердің барлық форматтары және валюталық реттеу мен бақылау режимдері, атап айтқанда, лицензиялау, тіркеу және хабарлау режимдері айқындалған. Және де аталған режимдердің әрқайсысына олардың әрбіреуі бойынша операциялар жүргізудің жағдайлары мен талаптарын айқындайтын жеке бап арналған.

Капитал қозғалысына байланысты және лицензиялауды талап ететін операциялардың тізбесі ағымдағы жылы барынша қысқартылды. Ал, келесі 2007 жылы капитал операцияларын лицензиялау бойынша талап толық жойылады. Дегенмен, Заңның 6-бабы қолма-қол шетел валютасымен есеп айырысуларға байланысты қызметті лицензиялауды сақтайды.

Экспорттық-импорттық мәмілелер бойынша валютаны шыққан еліне қайтарудың қолданылып жүрген талабы 2007 жылға дейін сақталып қалды, одан кейін шыққан еліне қайтару талабы экспорттық түсімді немесе бұрын тауарлардың (жұмыстардың, қызмет көрсетулердің) импорты үшін аударылған авансты сыртқы экономикалық келісім-шарт

талаптарында көзделген мерзімдерде резиденттің қазақстандық банктердегі шоттарға есепке алынуын қамтамасыз ету міндетін көздейтін болады.

Заң енгізген тұжырымдамалық жаңалық 2007 жылдан бастап валюталық операцияларды ағымдағы және капитал қозғалысына байланысты операцияларға дәстүрлі бөлу болмайтын болды. Бұған бірқатар факторлар себепші болып отыр. Валюталық заңнамада қолданылып жүрген бөлу капитал қозғалысына байланысты операцияларды жүргізуге шектеулер бар болғанда немесе енгізілуі мүмкін болғанда мақсатқа сай болып табылады (халықаралық міндеттемелерге сәйкес ағымдағы операциялар шектеулерсіз жүзеге асырылады). Валюталық режимді ырықтандыру жағдайында шектеулерді уақытша сипат алмауға тиісті біртіндеп жою көзделгендіктен, шектеулердің мақсаты да тиісінше капитал операцияларының барлық жиынтығын реттеуге емес, нақты операцияларды реттеуге бағытталуы тиіс. Осы қағидатқа көшу валюталық реттеу нормаларын валюталық реттеу нормалары толық ырықтандыру жағдайында тек қана капиталдың трансшекаралық ағындарын шынайы және толық есепке алуды қамтамасыз етуге бағытталғанын ескере отырып, төлем балансы жіктеуіне мейлінше дәл сәйкестікке әкелуге мүмкіндік береді. Бұл сондай-ақ нақты валюталық операцияларды реттейтін рәсімдерді қолдануды жеңілдетуге және валюталық заңнама нормаларын екіұшты түсіндіруді болдырмауға мүмкіндік береді.

Бұдан басқа, Заң мына қағидатты бекіте түседі: жүзеге асырылу тәртібі Заңмен белгіленбеген валюталық операциялар шектеулерсіз жүргізіледі. Сөйтіп, валюта нарығына қатысушыларға осы заңнамалық актінің реттеуге жататын валюталық операциялардың толық тізбесі бар бірден-бір акт болып табылатынына кепілдік беріледі.

Ұзақ мерзімді сипаттағы валюталық операцияларды ынталандыру мақсатында, бұрынғы қолданылып жүрген Заңмен салыстырғанда тікелей инвестицияларға қатысты барынша қолайлы режимді қолдану мақсатында портфельдік және тікелей инвестицияларды реттеу тәсілдері бөліп қарастырылған. Жаңа Заңның ережелеріне сәйкес тікелей инвестицияларға тіркеу режимі қолданылады, ал портфельдік инвестицияларға байланысты операциялар бұрынғыдай лицензиялануға жатады.

Шетелдік банктерде шоттар ашуды ырықтандыруға қатысты, Заң филиалдар мен өкілдіктерді ұстауға байланысты операциялық шығыстарды қаржыландыру үшін ашылатын шетелдік банктердегі шоттарды лицензиялауды жоюды көздейді. Өкілдіктер мен филиалдардың лицензиясыз ашылатын шоттарына қатысты осы шоттар бойынша жүзеге асырылуы мүмкін операциялардың түрлері бойынша талаптар және Ұлттық Банкте тіркеу талабы енгізілген.

ТМД-нің кейбір елдерінің заңнамасы құрылтайшының банктегі шотында кәсіпорын құру үшін белгілі бір ақша сомасын шоғырландыруды талап етеді. Тиісінше, резидент осы мемлекеттерде кәсіпорын құрған кезде Ұлттық банктен шот ашуға лицензия беруді және қайтадан инвестицияларды тіркеуді (лицензиялауды) өтінеді. Осыған сүйене отырып, шет елде кәсіпорын құрған кезде заңды тұлғалардың уақытша шот ашуы лицензиялаудан босатылды. Бұдан әрі кәсіпорын құру, яғни резиденттердің тікелей инвестициялары, жоғарыда айтылғандай, тіркелуге жататын болады.

Валюталық реттеу және бақылау жүйесін оңайлату мақсатында лицензиялаудан алып тастау жеке тұлғалардың ЭЫДҰ елдерінде ашылатын барлық шоттарына елдің талап етілетін ең төменгі рейтингі белгіленбестен қолданылады. Сондай-ақ егер жеке тұлғалар уақытша Қазақстан Республикасынан тыс жерде жүрсе, олар шет елде болу мақсатын растамай-ақ шоттар аша алады. Қазақстан Республикасына оралғаннан кейін резидент жеке тұлғалар шетелдік банктегі шотын жабуға не лицензия сұрауға міндетті.

2007 жылдан бастап экспорттық-импорттық операциялар бойынша валюталық қаражаттың қайтарылуын бақылау схемасы түбегейлі өзгереді. Жүйені жеңілдету Ұлттық Банк, салық және кеден органдары тарапынан өз құзыреті шегінде бақылауды мейлінше тығыз үйлестірумен қоса жүргізіледі.

Бұдан басқа, Заң валюталық мониторинг тәртібін енгізуді ұсынады. Валюталық мониторинг шетелдік компаниялардың филиалдары мен өкілдіктерінің Қазақстанда жүргізетін валюталық операциялары туралы қажетті ақпарат алуға мүмкіндік береді. Бұл ақпарат елдің төлем балансын жасау үшін, сондай-ақ Дүниежүзілік сауда ұйымына кіру аясында шетелдік коммерциялық қатысудың ауқымдары мен бағыттарын бағалау мақсатында қажет.

Заң валюталық бақылау агенттерінің функцияларын қысқартуды көздейтінін атап айтқан жөн, мұның өзі екінші деңгейдегі банктердің шығынының азаюына және олардың бәсекелестік қабілетінің артуына себепші болуға тиіс, ал валюталық операциялар жүргізу тәртібін жеңілдету сыртқы экономикалық қызметке қатысушылардың әкімшілік шығасыларын төмендетеді және жанама түрде капиталдың көлеңкелі түрде әкетілу ауқымын қысқартуға ықпалын тигізеді.

Жаңа Заңды іске асыру шеңберінде валюталық реттеу және бақылау органдарының міндеттері айқын белгіленген, «тыйым салынбағанның бәріне рұқсат етілген» деген қағидат іске асырылған, барлық валюталық операцияларға қатысушыларға валюталық реттеу және валюталық бақылау жүйесі туралы толық түсінік берілген, Қазақстанда валюталық заңнаманы одан әрі ырықтандырудың айқын бағыт-бағдарлары белгіленген. Сонымен, қазіргі уақытта Қазақстанда жүргізіліп жатқан валюталық заңнаманы ырықтандыру елдер арасындағы қарым-қатынасты одан әрі жандандыруға алғышарт жасайды.

Ескі заңның жаңа редакциясы 2005-2007 жылдарға арналған валюталық режимді ырықтандыру бағдарламасын іске асырудың құқықтық негіздерін нығайтатын, сондай-ақ 2007 жылдан бастап ұлттық валютаның толық айырбасталу қағидаттарына көшуге үлес қосатын Ұлттық Банктің 2002 жылы басталған жұмысының қисынды жалғасына айналып отыр.

ПРОБЛЕМАЛАР МЕН ПАЙЫМДАУЛАР

**ҚР Ұлттық Банкі филиалының имиджін нығайту –
БҚО-да БАҚ-пен жұмыс істеудің негізгі әдістері**

Қалдыбеков Н.С.
«ҚР Ұлттық Банкі» ММ БҚФ-ның
экономикалық талдау және статистика бөлімінің
маманы-экономисі

Қазіргі күнде имидж әлеуметтік негізделген, қоғамдық пікірге белсенді әсер етеді, іскерлік белсенділік нәтижелеріне түбірімен ықпал етеді. Имиджге қатысты жұмыс істеу жұртшылықпен байланыс жөніндегі қызметтің негізіне кіреді. Жұртшылықпен қарым-қатынасты нығайтудың жан-жақты, неғұрлым ықпалды және тиімді құралы бұқаралық ақпарат құралдарымен (БАҚ) жұмыс жүргізу болып табылады. Осыған байланысты бұл мақалада ҚР Ұлттық Банкі Батыс Қазақстан филиалының имиджін нығайту мәселелері, сондай-ақ БАҚ-пен өзара іс-әрекеті қарастырылады.

«ҚР Ұлттық Банкі» ММ-нің БҚФ (филиал) аймақтың жұртшылықпен байланысын нығайту және дамытуға аса зор назар аударып отыр, себебі тиімді коммуникациялық саясат көбінде ҚР Ұлттық Банкінің беделінің өсуіне және имиджінің нығаюына мүмкіндік туғызады. Онымен облыс аумағында мемлекеттік экономикалық, ақша-кредит, валюта саясатын, сондай-ақ банк қызметін, ақша айналысын, төлем жүйесін жүргізу бойынша міндеттердің орындалуына тығыз байланысты. Жұртшылықпен байланыс жөніндегі қызметте аса кең тараған құралдардың ішінде баспасөзбен өзара іс-әрекетті, медиа-іс-шараларды, материалдарды БАҚ-да орналастыруды бөліп айтуға болады.

ҚР Ұлттық Банкінің, сондай-ақ филиалдың имиджіне қатысты негізгі мәселе Ұлттық Банк пен екінші деңгейдегі банктердің, оның ішінде «Қазақстан Халық Банкі» АҚ арасындағы функциялардың айырмашылығын нақты түсінбеу, сондай-ақ ҚР Ұлттық Банкінің қызметі туралы ақпараттың жеткіліксіздігі болып табылады. Сөз жоқ, ҚР Ұлттық Банкінің имиджінің ЕДБ-ден айтарлықтай артта қалуы, ЕДБ-нің неғұрлым белсенді жарнама кампанияларын жүргізуіне байланысты. Сондықтан да бүгінгі күні ҚР Ұлттық Банкінің имиджін нығайту туралы мәселе маңызды болып отыр.

БАҚ-пен жұмыс филиалдың негізгі іс-шаралараның тоқсан сайынғы жоспары негізінде қалыптасады. БАҚ іс жүзінде барлық адам пайдаланатын бұқаралық коммуникацияның классикалық арнасы болып табылады. Филиал БАҚ-мен өзара іс-әрекет ете отырып, бірнеше бағыттар бойынша жұмыстар ұйымдастырады:

- БАҚ мониторингі, оның ішінде баспа басылымдары;
- БАҚ-пен ынтымақтастық, яғни телевидениеде хабарлардың және баспа басылымдарында мақалаларды тұрақты түрде шығаруды жоспарлау;
- БАҚ үшін материалдар дайындау (баспасөз-релизі, ақпараттық-түсіндіру сипатындағы мақалалар).

Облыста барлығы 30-дан аса бұқаралық ақпарат құралдары жұмыс істейді, олардың 3 телевидение, 3 радио, шамамен 23 баспа басылымы.

Мынадай БАҚ-пен іскерлік байланыстар орнатылды:

- 1) *Телевидение және радио*: «Қазақстан РТРК» АҚ БҚФ (облыстық телерадиокомпаниясы), ТДК-42 телеарнасы;
- 2) *Газеттер*: «Жайық-Пресс» ЖШС («Приуралье» және «Орал Өңірі» газеттері); «Пульс города»; «Талап»; «Панорама «Карачаганак».

Филиал телевидениемен және радиомен өзара іс-әрекет орната отырып, негізінен ақпараттық-түсіндіру бағдарламаларына («Көк жиек», «Время вашего вопроса»), қажет болған жағдайда жаңалық материалдарына аса айырықша көңіл бөледі. Әрине,

телевидение мен радиоға материалдар орналастырудың өзіне тән артықшылығы мен кемшілігі бар. Мысалы, телевидение мен радиода эфир уақыты шектеулі, алайда бұл ретте облыс тұрғындарының көпшілігі қамтылады. Материалдарды орналастыру үшін негізгі арна БАҚ ішінде баспасөз басылымдары болып табылады, себебі газеттер жоғары адресілігі, «ұзақ жасайтын» ақпараттық материалдар, қайталама аудиторияны қалыптастыру сияқты ерекшеліктерге ие. Сондықтан филиал баспасөзбен жұмыс орната отырып, ҚР Ұлттық Банкінің қызметі туралы, сондай-ақ облыстың қаржы нарығының жай-күйі туралы материалдарды үнемі баспасөзде жариялап тұрады.

Ашық баспасөзде, телевидение мен радиодағы бағдарламаларда пайдаланылатын барлық материалдарды ҚРҰБ ДК «ҚРҰБ жүйесіндегі таралымы шектеулі құпия емес мәліметтері және құпия ақпараты бар құжаттарды, басылымдар мен істерді есепке алу, айналысқа жіберу және сақтау ережесін бекіту туралы» 23.01.2002 жылғы № 48 және «Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкінде қорғалатын мәліметтердің тізбесін бекіту туралы» 30.01.2002 жылғы № 57 қаулыларына сәйкес директордың бұйрығымен құрылған комиссияда қаралады.

Журналистермен өзара іс-әрекет өте тиімді және табысты болуы тиіс, қазіргі таңда БАҚ арқылы таратылатын қандай да болмасын тақырыпқа қатысты түсіндіру мен талдау негізінен соларға байланысты. Осыған байланысты имидж қалыптастыру мақсатында басшылық пен мамандар журналистерге ҚР Ұлттық Банкінің және филиалдың қызметіне қатысты материалдар дайындауға көмектеседі, бұл облыс тұрғындарына қатысты дұрыс ақпарат саясатын қалыптастыруға мүмкіндік береді. Мысалы, филиал облыстық телевидениемен бірлесе отырып ақша-кредит саясатын жүргізуге; «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» ҚР Заңына; облыстың қаржы нарығындағы ахуалға: қорытынды (тоқсан, жарты жылдық, жылдық); төлем карточкалары нарығына, экономиканың нақты секторы кәсіпорындарының мониторингіне, төлем балансына, ҚР-да қолма-қол шетел валютасымен айырбас операцияларын ұйымдастыруға қатысты тақырыптар қозғалатын мемлекеттік тілде көрсетілетін «Көк жиек» бағдарламасында басшылық пен мамандардың ай сайынғы сөз сөйлеу жоспарын, сондай-ақ қажеттілігіне қарай БАҚ арқылы таныстыруды қажет ететін қосымша ақпаратты орналастыруды әзірледі.

ҚР Ұлттық Банкінің ақша-кредит саясатының негізгі бағыттарын түсіндіру мақсатында филиал ағымдағы жылдың бірінші тоқсанында жергілікті БАҚ-да барлығы 18 сөз сөйлеуді ұйымдастырды, оның ішінде телевидениеде – 9 (олардың 3 – «Көк жиек» бағдарламасында), облыстық радиода -3, облыстық газет беттерінде – 6. Баяндалатын материалдар негізінен аймақтың қаржы нарығының даму, төлем карточкалары нарығының жай-күйі, валюталық заңнаманың өзгеру мәселелеріне қатысты.

БАҚ ақпарат алуға өздері мүдделі екендігін атап өткеніміз дұрыс, бірақ ақпарат оларға жаңалық талаптарына, сондай-ақ БАҚ нақты арнасының (ТВ/радио/баспасөз) талаптарына сәйкес ұсынылуы тиіс. Жұртшылықпен байланыс жөніндегі америкалық мамандар баспасөзбен жұмыс істеу ережесін әзірлеп шықты, олардың негізгілері: өз ұйымының көзқарасы тұрғысынан емес, жұртшылық мүддесінің көзқарасы тұрғысынан сөйлеу; жаңалықтың оқуға және пайдалану үшін жеңіл болуы; алдымен аса маңызды фактілерді хабарлау.

PR-акцияларын жүргізу маңызды мәселе болып табылады, оның мақсаты ақша-кредит саясатына қатысты аса маңызды мәселелерді баяндау. Мысалы, филиал ағымдағы жылдың сәуір айында «Валюталық реттеу және валюталық бақылау туралы» жаңа Заңның күшіне енуіне байланысты валюталық заңнама мәселелері жөніндегі сыртқы экономикалық қызметке қатысушылармен семинар өткізді. Сондай-ақ филиал ЕДБ-нің филиалдарымен бірлесе отырып, облыстағы төлем карточкалары нарығының жай-күйіне, сондай-ақ сауда операцияларын жүзеге асыру (қызмет көрсету) кезінде төлем карточкаларын пайдаланудың артықшылығына қатысты бірнеше бағдарлама жүргізді.

Осы іс-шара тауарлар мен қызмет көрсету үшін есеп айырысу кезінде төлем карточкаларын қолдану жөнінде түсіндіру жұмыстарына бағытталған.

БАҚ бүкіл дүние жүзінде жұртшылықпен байланыстың негізгі құралы болып табылады, сондықтан да оған ерекше мән беріледі. Мысалы, америкалық зерттеушілер (*Center A. H. a. o. Public Relations practices. - Englewood Cliffs, 1990*) БАҚ-тың көбінесе жұртшылықпен байланыс құралы ретіндегі тәсілін айқындайтын мынадай негізгі ерекшеліктерін атауға болады:

1) бұқаралық коммуникация бірден әсер етпейді. Масс-медиа осы мәселеге бірнеше рет назар аударғанда ғана мінез-құлықтағы өзгерістерге алып мүмкін, қандай да бір қарым-қатынас, немесе қандай да бір стереотип қалыптастырады.

2) Масс-медиа бірінші кезекте бізге айналамызда өнімнің, қызметтің, компанияның, идеялардың бар екендігі жайында хабарлайды. Олардың бар екендігі туралы мүлдем білмей шешім қабылдауға болмайтындықтан, бұл өте маңызды.

3) Масс-медиа апаттар, қақтығыстар, жанжал, қателіктер сияқты теріс оқиғаларды артық көреді. Тараптардың қақтығыстарынан, кереғарлықтан тұратын айырықша қорқынышты оқиғаларға оқырмандардың қызығушылық дәрежесі жалпы масс-медианың «әлдеқандай» екендігінде еместігін мойындаған жөн. Оқырмандардың өздері 7:1 қатынаста «нашар» оқиғаларды «жақсы» жаңалықтардан гөрі дұрыс көреді. Осындай жағдайда нашар жаңалықтарды жеткізушілер болып табылмайтын PR-мендер үшін өте маңызды мәселе туындайды. Мұның барлығы масс-медиа үшін қызықты ғана емес, сонымен бірге PR үшін маңызды болуы мүмкін жаңалықтар жасауда ерекше өнерді талап етеді.

Қазіргі таңдағы негізгі мәселе әдістемелік материалдардың, сондай-ақ Ұлттық Банктің жұртшылықпен байланыс жөніндегі қызметіне қатысты материалдардың жеткіліксіздігі. ҚР Ұлттық Банкінің имиджін нығайту бойынша жұмыс тиімді болуы үшін аймақтық деңгейде белсенді ақпараттық саясат жүргізу, БАҚ-мен өзара іс-әрекет ететін мамандарға әдістемелік көмек көрсету (оның ішінде семинарлар өткізу); «Экономикалық шолу» басылымының беттерінде жақын және алыс шет елдердің Орталық (Ұлттық) Банктерінің БАҚ-мен жұмыс тәжірибесін, сондай-ақ ҚР Ұлттық Банкінде БАҚ-мен байланыс саясатын қалыптастыруды баяндау; «Территория тенге» бағдарламасының материалдарын мүмкіндігіне қарай филиалдарға жеткізу немесе ҚР Ұлттық Банкінің ресми сайттарында орналастыру, себебі ол аймақтарда үнемі көрсетіле бермейді; филиалдарға ҚРҰБ қызметі туралы БАҚ шолуын ұсыну тәжірибесін жалғастыру қажет.

Р. Харлоудың сөзімен айтатын болсақ, «жұртшылықпен байланыс Ұлттық Банк пен жұртшылық арасындағы қарым-қатынасты, өзара түсіністікті, ниеттестікті және ынтымақтастықты орнатуға және қолдауға ықпал ететін басқару функциясының біреуі болып табылады». ҚР Ұлттық Банкінің имиджін нығайту мәселесіне ерекше назар аудару қажеттігін атап айту қажет, бұл мәселеге жан-жақты тұрғыдан келген жөн. БАҚ-мен жұмыс жүргізудің жоғарыда аталған барлық мәселелері мен әдістері ҚР Ұлттық Банкінің және филиалдарының «банктердің банкі» ретіндегі имиджі мен мәртебесін нығайтуы тиіс.

АСА МАҢЫЗДЫ ОҚИҒАЛАР МЕН МЕРЕЙТОЙЛАР

**Болашақ ұрпақтар қорына 5 жыл –
ҚР Ұлттық қоры: қалыптасу және пайдалану ерекшелігі**

Жұмабаева Г.И.,
Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің
Қостанай филиалы директорының орынбасары

Қазақстан қорлар және әр алуан табиғи ресурстары бойынша әлемдегі бай аймақтардың бірі. Пайдалы қазбалар Менделеев кестесіндегі барлық элементтер арқылы түгел дерлік берілген. Біздің ел мырыштың, вольфрамның және бариттің зерттелген қорлары бойынша әлемде бірінші орын, күміс, қорғасын және хромит қорлары бойынша екінші орын алады. Сондай-ақ Қазақстанда әлемдегі ірі-ірі мұнай өндіруші он мемлекеттің қатарына жатқызуға себепші болатын мұнай мен газдың айтарлықтай қорлары шоғырланған.

Осындай байлықтың арсеналы бола тұрып, мынадай қисынды сұрақ туындайды: әрбір азамат лайықты өмір сүруі үшін оларды қалай ұтымды пайдаланған жөн, ел экономикасын қалай құру керек. Сондықтан осыдан бес жылдан сәл астам уақыт бұрын, мемлекет басшысы елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету мақсатында Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын құру жөнінде стратегиялық шешім қабылдаған болатын.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына ағымдағы жылдың мамыр айында бес жыл толды. Тарихи өлшеммен қарасақ шамалы ғана уақыт, алайда осындай институт құрудың маңыздылығы өте жоғары.

2004 жылғы 24 сәуірдегі №548 Қазақстан Республикасының Бюджет кодексіне сәйкес елдің бюджет жүйесі – бұл бюджеттердің және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының, сондай-ақ бюджеттік процесте туындайтын бюджеттік қатынастардың жиынтығы.

Негізгі мақсаты бюджет кірісіне шикізат салаларынан түскен түсімдерді тұрақтандыру, экономикадағы шиеленісті ахуалдар жағдайына арналған резервтік активтерді құру, болашақ ұрпақ үшін қаржы жинақтау болып табылатын 2000 жылы құрылған Ұлттық қор 2001 жылғы мамырдың ортасынан бастап толық жұмыс істей бастады, түрлендірілген инвестициялық стратегиясы бар және заңды тұлға болып табылмайды.

Қорды құру кезінде осындай қорлар құру жөніндегі әлемдік тәжірибе кеңінен зерделенді және үлгі ретінде Норвегиялық мұнай қоры алынды.

Қазіргі уақытта шикізат ресурстарының бай қорлары бар және оларды белсенді түрде экспорттайтын көптеген елдердің немесе олардың жекелеген аймақтарының тұрақтандыру қорлары бар, мысалы, Аляска, Чили, Венесуэла, Кувейт және басқалары. 2001-2002 жылдары тұрақтандыру қоры, сондай-ақ Ресейде құрылған болатын. Әлемде олардың саны 15-ке жуық болып есептеледі, сондай-ақ олардың бәрі бірдей мұнай қоры емес. Чилиде, мысалы мыс қоры. Фосфат қоры бар. Оларды орны толмайтын табиғи ресурстар қорлары деп те атайды. Қорлардың көпшілігі дамушы елдерде құрылған. Мұндай қорлар «голланд ауруына» қарсы күресу үшін құрылады. Бұл термин, 1959 жылы Нидерландта Солтүстік теңізде табиғи газдың едәуір қорлары табылғаннан кейін бірінші рет қолданыла бастады. Газ экспортынан түскен кірістер голландтық гульденнің қымбаттауына әкеліп соқтырды, бұл өз кезегінде әлемдік нарықтарда голландтық тауарлардың бәсеке қабілетінің жоғалуымен және импорттың өсуімен қоса жүрді. XX жүз жылдықтың жетпісінші жылдарының ортасында елге жалпы жеке инвестициялар он жылдықтың басынан бастап 15% төмендеді, ал өңдеуші өнеркәсіптегі жұмыспен қамту

16% төмендеді. Индустриясыздандыру деп аталатын кезең басталды, ол голландия экономикасы құрылымының күйреуіне әкеліп соқтырды. Ел дағдарысқа ұшырады. Осы уақытта қор құру идеясы туындады, онда мұнай секторының үстеме кірістері жинақталды. Нәтижесінде бұл инфляцияға және айырбас бағамына қысымның төмендеуіне, барлық экономикадағы тепе-теңдікті қайтаруға себепші болды.

Ұлыбританияның экономикасы «голландтық аурудан» қашып құтыла алмады. Бұл ел 1976 жылға дейін мұнай импортына толығымен тәуелді болды. 1980 жылы ол мұнайдың таза экспортері болды. Елдің экономикасындағы құрылымдық өзгерістер, оң сауда балансы және мұнайдоллар ағыны айырбас бағамының қымбаттауымен және өндеуші өнеркәсіп үлесінің қысқаруымен бірге жүрді. Импорттық тауарларға сұраныс өсті, ал шикізат емес сектордың отандық тауарлар экспорты төмендеді. Осының барлығы Нидерландты және Ұлыбританияны «голландтық аурудан» біршама азап шекті деп айтуға мүмкіндік береді. Алайда осы елдердің үкіметтері қысқа мерзім ішінде дұрыс және сауатты экономикалық саясатты жолға қойды және өзінің экономикасын «емдеп» қатарға қосты.

Бүгінгі күні Қазақстан экономикасының жай-күйі елеулі дәрежеде табиғи ресурстар секторындағы ахуалдармен айқындалады. Республикалық бюджетке түсетін түсімдердің табиғи ресурстардан тәуелділігі мемлекеттің алдында Қазақстанның болашағына байланысты бірқатар мәселелерді қояды. Біріншіден, олардың орындарының толмауына байланысты табиғи байлықтарды пайдалануды дұрыс жоспарлау мәселесі. Екіншіден, табиғи ресурстарға әлемдік бағалардың кенеттен және күтпеген өзгерістеріне мемлекеттік кірістер мен шығыстар көлемінің тәуелділігінің төмендеу мәселесі.

Осы міндеттерді шешу, елдің тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуын қамтамасыз ету, қазақстандықтардың болашақ ұрпақтарына арналған қаржы қаражатын жинақтау, экономиканың сыртқы факторлардың жағымсыз ықпалына тәуелділігін төмендету мақсатында Қазақстан Республикасы Президентінің 2000 жылғы 23 тамыздағы № 402 Жарлығымен Қазақстан Республикасының Ұлттық қоры құрылды. Осы Жарлықта Қордың активтері Қазақстан Республикасы Үкіметінің Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкіндегі шотына шоғырланатындығы, ал оларды басқаруды Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүзеге асыратындығы айқындалған.

Түрлі бағалаулар бойынша Қазақстанның мұнай қоры қалыпты өндіру жағдайында тағы 100 жылға жетеді. Сондықтан мұнай экспортынан алынған кірістердің бір бөлігін кейінгі ұрпаққа аудару туралы мәселе қойылады. Бұдан басқа, Ұлттық қор бюджет кірісінің 30%-ы мұнай өнеркәсібінен түсетіндіктен мұнайға әлемдік бағалар күрт төмендеген кезде мемлекеттің өз функцияларын орындауын қамтамасыз ету үшін қажет. Мұнайға әлемдік бағалардың бір баррель үшін 10-15 АҚШ доллары деңгейіне дейін төмендеген жағдайда (баррель – 131,58 литр мұнай, қазақстандық мұнайдың тоннасы 7,6 баррельге тең) қордың қаражаты бюджетті 2-3 жылға жуық «қолдау» үшін жеткілікті болады.

Бұл үшін Ұлттық қорға мемлекеттің жинақталған қаражатын қалыптастыруды көздейтін ақша жинақтау функциясын орындау, сондай-ақ тұрақтандыру функциясын, яғни бюджеттің әлемдік бағалар конъюнктурасына тәуелділігін азайту жүктеледі.

Қорды құрудың жағымды жақтары мыналар болып табылады:

- баға конъюнктурасына байланысты табиғи ресурстар секторынан республикалық бюджетке түсімдер және республикалық бюджеттің шығыстары арасындағы тәуелділікті барынша азайту;
- мемлекеттің қаржылық міндеттемелерін қолайсыз кезеңдерде қолдау үшін қолайлы баға конъюнктурасы кезеңдерінде қаражат жинақтау;
- болашақ ұрпақтың қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін орны толмайтын табиғи ресурстарды сатудан қаражат жинақтау;
- валютаның артық әкелінуі нәтижесінде монетарлық өлшемдерге артық қысымды болдырмас үшін ақша массасын реттеу, бұл қазіргі уақытта өте өзекті мәселе.

Қазақстан Республикасы Президентінің жоғарыда аталған Жарлығын дамыту үшін Қазақстан Республикасы Президентінің «Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының кейбір мәселелері туралы» 2001 жылғы 29 қаңтардағы № 543 басқа Жарлығы шығарылды, бұл Жарлықта Ұлттық қордың қызметінің құқықтық негізін белгілейтін Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру және пайдалану ережесі бекітілді. Бұл Ереже Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының негізгі мақсаттарын, міндеттерін, мемлекеттік органдардың оны басқару жөніндегі функцияларын, құқықтарын және міндеттерін, қорды жұмсау тәртібін және мақсаттарын айқындайды. Қорды қалыптастыру және пайдалану туралы есеп беру тәртібі, мерзімі және құрылымы белгіленген, жыл сайынғы сыртқы аудит жүргізу, сондай-ақ сыртқы аудит нәтижелерін жүргізудің есебін және нәтижелерін бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау көзделген.

Инвестициялық кірісті сақтауға және алуға кепілдікті қамтамасыз ету үшін қордың қаражаты сенімді және өтімді шетелдік қаржы активтеріне ғана орналастырылады. Қазақстан Республикасы Үкіметімен 2001 жылғы маусымда жасалған Шартқа сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі жүзеге асыратын қорды инвестициялық басқаруды Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2001 жылғы 9 маусымдағы №787 қаулысымен мақұлданған және Қазақстан Республикасының Ұлттық Банкі Басқармасының 2001 жылғы 20 маусымдағы №237 қаулысымен бекітілген Қордың инвестициялық операцияларын жүзеге асыру ережелеріне сәйкес жүзеге асырылады. Қазақстан Республикасы Ұлттық Банкінің қорды сенімгерлік басқару кезінде инвестициялық операцияларды жүзеге асырудағы негізгі мақсаттары оның активтерін сақтау, қор активтері өтімділігінің жеткілікті деңгейін қолдау, сондай-ақ тәуекелдің қалыпты деңгейі кезінде ұзақ мерзімді перспективада қор активтері кірістілігінің жеткілікті жоғары деңгейін қамтамасыз ету болып табылады.

Қорды сенімгерлік басқару бойынша қызметке әлемнің қаржы нарықтары туралы деректер ұсынатын Bloomberg L.P., Reuters (Eastern Europe) Limited, Fitch Ratings Ltd және басқалар сияқты ақпараттық жүйелердің қызметін сатып алу кіреді.

2000 жылдан бастап әлемдік қаржы нарықтарында қолайлы конъюнктураға байланысты Қазақстанда табиғи ресурстарды өндіруге байланысты төлемдердің республикалық бюджетке түсуі едәуір ұлғайды. Сонымен қатар қазақстандық көмірсутектер экспортерлерінің экспорттық түсімінің ұлғаймалы мөлшері теңгенің айырбас бағамына, сондай-ақ инфляцияға да қысымды күшейтеді. Бұл, өз кезегінде, отандық тауар өндірушілер өнімінің бағалық бәсеке қабілетінің төмендеуіне әкеліп соқтырады және отандық тауар өндірушілердің қаржылық нәтижелеріне жағымсыз әсер етеді.

2006 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының жинақтары 1 071 199 510 мың теңгеге (8 053,7 млн. АҚШ доллары) жетті, бұл ЖІӨ-ге 14% (7 453,0 млрд. теңге) болды, ал 2006 жылғы 1 мамырда Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының түсімдері және оны пайдалану туралы есептің алдын-ала деректері бойынша қордың жинағы 1 129 767 861 мың теңге (8 546,9 млн. АҚШ доллары) болды. Мысалы, 2004 жыл үшін, норвегия ұлттық қоры активтерінің көлемі ЖІӨ-нің 54% жетті, ал Кувейт қоры жинақтарының деңгейі мүлде қол жетпейтіндей болды – ЖІӨ-ге 349%. Қазақстан Республикасының Ұлттық қорынан әлі алынған жоқ. Бірақ пікірталас жинақтау кезеңінің аяқталғандығы туралы және оның қаражатын дамытуға, әлеуметтік жобаларға немесе өзге де мақсаттарға пайдалану кезеңінің жалғасып отырғаны жайында. Осы жағдайда Венесуэла тәжірибесі мысал бола алады: үш жыл бойы қордың қаражаты популистік идеяларға лайықтап алынды және қорытындысында олар таусылды.

Тақырыптың өзектілігі Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастырудың және пайдаланудың орташа мерзімді перспективаға арналған тұжырымдамасын әзірлеуге және қабылдауға түрткі болды (Қазақстан Республикасы Президентінің 2005 жылғы 1 қыркүйектегі № 1641 Жарлығы). Жаңа Тұжырымдамаға

сәйкес Қазақстанның Ұлттық қоры қаражат жинақтау саясатына және бүгінгі және болашақ ұрпақтар арасында елдің орны толтырылмайтын ресурстарынан түскен кірістерді неғұрлым әділ бөлуге қол жеткізуге бағытталған.

Ұлттық қордың негізгі мақсаты, атап айтылғандай әлемдік бағалар конъюнктурасына республикалық бюджеттің тәуелділігін азайту және болашақ ұрпақ үшін қаражат жинақтауды қалыптастыру болып табылатыны, ал қордың негізі міндеттері экономикадан мұнайдолларлардың артығын шығару және теңгенің бағамына және инфляцияға қысымды ұстап тұру арқылы макроэкономикалық тұрақтылықты қамтамасыз ету, сондай-ақ табиғи ресурстарды пайдалануды оңтайлы жоспарлау болып табылады.

Қорды қалыптастыру және жұмсау бағыттары жөніндегі мәселелер бойынша Қорды пайдалануға концептуалды тұрғыдан қарауды, Қорды пайдаланудың көлемі мен бағыттары жөніндегі ұсыныстарды қарауды және мақұлдауды, сондай-ақ Қорды қалыптастыру және пайдалану туралы жылдық есепті мақұлдауды Қордың негізгі басқарушы органы – Ұлттық қорды басқару жөніндегі кеңес жүзеге асырады, ол Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы консультативтік-кеңесші органы болып табылады. Ол ҚР Бюджет кодексінің 25-бабына сәйкес Қазақстан Республикасы Президентінің 2004 жылғы 28 желтоқсандағы №1509 Жарлығымен бекітілген. Кеңеске атқарушы және заңнамалық билік тармақтары бойынша ұсынылған Қазақстанның 10 жоғарғы лауазым иелері кіреді: Президент, Премьер-Министр, Парламент Сенатының Төрағасы, Парламент Мәжілісінің Төрағасы, Президент Әкімшілігінің басшысы, Ұлттық Банк Төрағасы, Премьер-Министрдің Бірінші орынбасары, Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылайтын есеп комитетінің төрағасы, Қаржы министрі және Экономика және бюджеттік жоспарлау министрі.

Әлемдік тәжірибені талдау қаражат жинақтау үшін қандай да бір белгіленген шектеулер болмайтындығын көрсетеді және көптеген елдер ақша жинағының қол жеткізілген көлеміне қарамастан қаражат жинақтау саясатын жалғастыруда.

Ұлттық қорда жоғары баға конъюнктурасынан туындаған қосымша түсімдер біріктіріледі, Ұлттық қордың ең көп мөлшері шектелмеуі тиіс. Бұдан басқа, Ұлттық қордың жинақтау функциясын орындау үшін төмендетілмейтін қалдық белгіленеді. Қазақстан Республикасы Бюджет кодексінің 11-бабына сәйкес Қазақстан Республикасының Ұлттық қорын қалыптастыру мен пайдалану дүниежүзілік және ішкі тауар мен қаржы рыноктарының конъюнктурасын, мемлекеттегі және шет елдердегі экономикалық ахуалды, республиканың әлеуметтік-экономикалық дамуының басымдықтарын ескере отырып, бұл ретте макроэкономикалық және фискалдық тұрақтылық және Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының негізгі мақсаттары мен міндеттері сақтала отырып айқындалады.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорына түсімдер және шығыстар ұлттық және шетел валютасымен жүргізіледі.

Ұлттық қорды қалыптастыру, сондай-ақ түсімдердің көздері, көлемі бойынша біржолғы (республикалық меншіктегі және тау-кен өндіруші және өңдеуші салаларға жататын мемлекеттік мүлікті жекешелендіру, ауыл шаруашылық мақсатындағы жер учаскелерін сату) не тұрақты емес болып сипатталатын түсімдер (мұнай секторынан түсімдер) есебінен жүзеге асырылады, олардың мөлшері айтарлықтай шектерде өзгеруі мүмкін, олар Қазақстанның бюджет саясатына едәуір ықпал етеді.

Осылайша, Ұлттық қорды қалыптастырудың негізгі көздері мыналар болып табылатыны болжануда: жоғарыда көрсетілген кодекстің 23-бабына сәйкес бірқатар салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер бойынша бюджетке бекітілген сомалардан асқан шикізат секторы ұйымдарынан салықтар және бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер сомасы (Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілеген тізбе бойынша негізгі қызметі табиғи ресурстарды өндіру және өңдеу болып табылатын заңды тұлғалар). Оларға корпоративтік табыс салығы, қосылған құн салығы,

үстеме пайдаға салық, бонустар, роялтилер, сондай-ақ жасалған келісім-шарттарға сай өнімді бөлу бойынша Қазақстан Республикасының үлесі жатады.

Бұдан басқа Қорға жоғарыда көрсетілген салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер, Қорды басқарудан түскен инвестициялық кірістер, Қазақстан Республикасының заңнамасымен тыйым салынбаған өзге де түсімдер мен кірістер бойынша бюджетте жоспарланған түсімдер сомасының 10% есептеледі. Заңнамаға сәйкес мемлекеттің ауыл шаруашылығы мақсатына арналған жер учаскелерін жеке меншікке сатудан түскен қаражат та Қорға түседі.

2005 жылғы 1 қаңтардан бастап Қорға тау-кен және өңдеуші өнеркәсіпке жататын мемлекеттік мүлікті жекешелендіруден түскен кірістер есептеледі.

Шикізат секторы ұйымдарынан түсетін түсімдер болжамы республиканы әлеуметтік-экономикалық дамытудың орташа мерзімдік жоспарында айқындалған шикізат секторы тауарларына тұрақты әлемдік есептік бағаларды ескере отырып жасалады. 1 баррель мұнай (BRENT қоспасы) үшін болжамды «негізгі» баға елдің ағымдағы жылғы бюджетінде көзделгендей 49 АҚШ доллар болды, бұрын жылдар бойы ол бір баррель үшін 19 АҚШ долларына тең болды.

Ұлттық қор қойған міндеттерді тиімді іске асыру мақсатында жоғарыда айтылған Тұжырымдамада әлемдік оң тәжірибені ескере отырып, теңгерімделген бюджет әдісі әзірленді. Осы әдіске сәйкес жоғарыда көрсетілген түсімдер ағымдағы жылдың 1 шілдесінен бастап толығымен Ұлттық қорға жіберілетін болады. 2006 жылға арналған республикалық бюджетке өзгерістер туралы заң жобасында нақтыланған ЖІӨ-ге бюджет тапшылығының көлемі көзделеді, бұл өзгеріссіз қалып отыр – 1,4%. Бұл ретте кепілдік берілген трансферт жыл сайын жобаларды инвестициялауды көздейтін бюджеттік даму бағдарламаларының шығыстарын қаржыландыруға ғана жіберілуі тиіс, оларды сондай-ақ болашақ ұрпақ пайдаланатын болады. Осылайша, ағымдағы бюджеттік бағдарламаларға арналған шығыстар экономиканың мұнайға жатпайтын бөлігінен республикалық бюджетке аударымдар есебінен қаржыландырылады, бұл ретте бюджеттің шығыс бөлігінің белгілі бір үлесі, оның ішінде белгіленген шектеулер шеңберінде қарыз алу (сыртқы және ішкі) есебінен жабылады.

Айтылғандарды ескере отырып, экономиканың мұнайға жатпайтын бөлігінен түскен түсімдердің осындай өсуі болмайынша республикалық бюджеттің ағымдағы бюджеттік бағдарламаларына арналған шығыстарды ұлғайту мүмкін емес, мұның өзі экономиканың мұнайға жатпайтын секторын дамытуды ынталандыру қажеттігін білдіреді.

Ұлттық қордың «сарқылуын» болдырмау мақсатында кепілдік берілген трансферттің мөлшері Ұлттық қордың активтерінің үштен бір бөлігінен аспауы тиіс, ал қалған екі бөлігі болашақ ұрпақтың қоры ретінде сақталынатын болады, бұл Ұлттық қордың басты мақсаттарының біріне сәйкес келеді.

Активтерді «тауысуды» болдырмау мақсатында (бір жағынан Ұлттық қорға жинақтау, ал екінші жағынан шамадан тыс үкіметтік қарыз алу жүзеге асырылған жағдайда) үкіметтік қарыз алу есебінен бюджет тапшылығын қаржыландыру деңгейі бес жылдық кезеңде орташа жылдық мәнінде ЖІӨ-нен 1% аспайтын мөлшерде шектелетін болады, өйткені халықаралық ұйымдардың (Халықаралық валюта қоры, Дүниежүзілік банк және басқалары) зерттеулеріне сәйкес мұнай дағдарысының орташа ұзақтығы шамамен 4-5 жыл. Бұл бюджетке түсімдер деңгейіне теріс ықпал ететін қолайсыз экономикалық конъюнктура кезеңінде бюджет тапшылығының көрсеткіші бесжылдық кезең үшін орташа мән шеңберінде ұлғайту үшін қайта қаралуы мүмкін екендігін білдіреді.

Осындай қорларды пайдаланудың мынадай әр түрлі бағыттары бар: республикалық бюджетке тұрақтандыру трансферттері, сыртқы борыштарды өтеу, халықтың арасында инвестициялық кірістің бір бөлігін бөлу, экологиялық бағдарламаларды қаржыландыру және басқалары. Мысалы, осыған ұқсас ресей қорының қаражаттары (оның көлемі 1,5 трлн. рубль) ішінара Ресейдің сыртқы борышын өтеуге бағытталуы мүмкін.

Қазақстан қорының өз қаражатын жұмсаудың қатаң шектеулі бағыттары бар (Бюджет кодексінің 24-бабы). Бұл шикізат секторының ұйымдарынан бюджетке салықтардың және өзге де міндетті төлемдердің бекітілген сомалары түспеген, қордан республикалық және жергілікті бюджеттерге Қазақстан Республикасының Президенті айқындаған мақсаттарға берілетін нысаналы трансферттер, сондай-ақ қорды басқаруға және жыл сайын сыртқы аудит жүргізуге байланысты шығыстарды жабу орындалмаған жағдайдағы бюджет ысырабына өтемақы.

Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына рұқсат етілген қаржы активтері және өзге де мүлік орналастырылады.

Активтерді Қазақстан Республикасының Ұлттық қорына есептеу және оларды Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының пайдалану тәртібін Қазақстан Республикасының Үкіметі айқындайды.

Мұнай түсімдерін кепілдік берілген трансферт шегінде пайдалану сараланған фискальды саясат жүргізуге мүмкіндік береді, бұдан салық режимін ырықтандырудан «таза» бюджеттік нәтиже көрінетін болады.

Нәтижесінде, қор болмаса, оның 8 546,9 млн. АҚШ долларындағы (2006 жылғы 1 мамырдағы жағдай бойынша) активтері теңге бағамының қазіргіге қарағанда одан көбірек өсуіне себепші бола отырып, ішкі нарыққа келер еді, ал инфляция бұдан әрі өсетін еді деген қорытындыға келеміз. Біздің кәсіпорындар бәсекелестік өнімін өндіре алмас еді, қор осы ақшаны реттеу үшін керек болды, бұл экономикада болатын қызып кетудің алдын-алу.

Бұдан басқа, жоғарыда атап өткендей, аталған шараларды іске асыру республикалық бюджеттің тұрақтылығын одан әрі қолдауға, экономиканы түрлендіруге және мұнай кірістерін ұрпақтар арасында қайта бөлуге ықпал етеді.

Осы уақытта АҚШ доллары және еуро бағамдарының ауытқуларын ескере отырып, қор портфельдерінің валютасын түрлендіруді жалғастыру қажет - 2005 жылғы 1 қаңтардағы жағдай бойынша доллар қағаздары қор активтерінің 70%, активтердің еуроға қағаздары – 17%, стерлинг фунтқағы номинирленгені – 3%, жапон иеніндегі – 6% болды. Портфельде барлығы 14 валютада қордың қағазы бар.

Қазақстан 2006 жылы 63 млн. тонна мұнай немесе тәулігіне 1,3 млн. баррель мұнай өндіруді жоспарлайды, олардың елеулі бір бөлігі ірі әлемдік мұнай компанияларының қатысуымен жүзеге асырылады. 12 млн. тонна МӨЗ қайта өңделетін болады. 2007 жылы 72 млн. тонна және 2008 жылы – 76 млн. тонна деңгейінде мұнай өндіру жоспарланып отыр.

Қазақстан Республикасы Ұлттық қорының қаражатын қалыптастырудың жаңа тұжырымдамасына көшу Ұлттық қордың жұмыс істеуіне және қаражат жинағын қалыптастырудың оңтайлы моделін таңдауына, елдің инвестициялық стратегиясының өзгеруіне, кірістерді қайта бөлу негіздеріне қатысты.

Қазіргі уақытта Қазақстан үшін басым міндеттер бәсекеге қабілетті экономиканы құру болып табылады. Дүниежүзілік экономикалық форумның бәсекелестік қабілеті жөніндегі есебінде жарияланған бәсекелестік қабілетінің индексі бойынша 2005 жылы Қазақстан бірінші рет қатыса отырып, ТМД елдерін басып озып 61 орын алды. Ел Дүниежүзілік Сауда Ұйымына кіруге, өндірісті түрлендіруге, жаңа технологияларды әзірлеуге, қызмет көрсетуге, Индустриалды-инновациялық бағдарламаны іске асыруға ниет білдіріп отыр.

Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаев өзінің 2006 жылғы 1 наурыздағы Қазақстан халқына Жолдауында Қазақстан орташа мерзімді болашақта әлемдегі бәсекеге барынша қабілетті 50 елдің қатарына кіруі және қазақстандықтар үшін жоғары стандартты жаңа өмір орнатуы керек деген болатын. Болашақ ұрпақ қоры беріктіліктің жеткілікті қорын құрады.